

Kriza znanstvene zajednice iz perspektive postmodernog čovjeka

Tipura, Anton

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:930910>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-13**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Anton Tipura

**KRIZA ZNANSTVENE ZAJEDNICE IZ PERPEKTIVE
POSTMODERNOG ČOVJEKA**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU

ANTON TIPURA

**KRIZA ZNANSTVENE ZAJEDNICE IZ PERSPEKTIVE
POSTMODERNOG ČOVJEKA**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Erik Brezovec

Zagreb, 2023.

Kriza znanstvene zajednice iz perspektive postmodernog čovjeka

Crisis of scientific community from perspective of postmodern man

Sažetak

U ovom radu nastoji se odgovoriti na pitanje zašto u suvremenom društvu dolazi do odbacivanja znanosti kao referentnog okvira za objašnjenje svijeta. Kako bi se odgovorilo na to pitanje, prvo su pojašnjeni pojmovi teorija zavjera i pseudo-znanosti. Izabrana su ta dva fenomena pošto se smatraju najboljim primjerima anti-znanstvenog mišljenja. Navedeni su podatci o vjerovanju u teorije zavjera te su opisani razlozi za vjerovanje u teorije zavjera. Od razloga su opisani manihejski pogled na povijest, pripisivanje neobičnih fenomena 'nevidljivim' silama te utjecaj koji neetična znanstvena istraživanja mogu imati na pojavu teorija zavjera. Kriza znanosti definirana je pojmom post-istine, erom u suvremenom društvu koji naglašava smanjeno povjerenje u znanost i institucije općenito. Porast vjerovanja u teorije zavjera razmatran je kroz dva teorijska okvira – teorijom društva rizika Ulricha Becka te teorijom (društvene) konstrukcije znanstvenih činjenica Brune Latoura. Nastavno na teoriju (društvene) konstrukcije znanstvenih činjenica, opisan je događaj iz povijesti znanosti s kraja 90ih godina prošlog stoljeća nazvan ratovi znanosti. Na kraju rada prikazano je kvalitativno istraživanje provedeno nad teoretičarima zavjera. Cilj istraživanja bio je istražiti razloge za odbacivanje znanosti kao referentnog okvira za objašnjenje svijeta. Zaključci istraživanja su da relativiziranje znanstvenih postignuća ima izniman utjecaj na odbacivanje znanosti, to jest, na rast konspiratornih stavova.

Ključne riječi: znanost, teorije zavjera, pseudo-znanost, post-istina

Abstract

Goal of this paper is answering the question why people are discarding science as reference frame for understanding the world. To answer this question, we first examined phenomena of conspiracy theory and pseudoscience. We chose these phenomena because they are considered to be the best examples of anti-science stance. Data on conspiracy theory belief were presented, as well as reasons for belief in conspiracy theories. Some of the reasons that were presented were Manichean worldview, ascribing unexplainable phenomena to 'unseen' forces and role unethical research can have on emergence of conspiracy theory beliefs. Crisis of science was described using the term post-truth, an era of contemporary society in which loss of trust in science and authority in general is amplified. The rise of conspiracy theory belief was examined through two theoretical frames – theory of risk society of Ulrich Beck and theory of (social) construction of scientific facts as presented by Bruno Latour. As a continuation of theory of (social) construction of scientific facts, we took a look at an event from the history of science called science wars which were started in the 1990s. At the end of the paper qualitative research conducted on conspiracy theorists was presented. Goal of the research was to answer the papers main question. Some of the conclusions are that relativization of scientific accomplishments have considerable impact on discarding the science, in other words, on rise of conspiratory beliefs.

Key words: science, conspiracy theory, pseudoscience, post-truth

Sadržaj

UVOD	7
I. TEORIJSKI ASPEKTI RADA	9
1. Fenomen teorija zavjera	9
1.1. Definiranje predmeta istraživanja.....	9
1.2. Dosadašnja istraživanja fenomena teorija zavjera	15
1.3. Opasnost vjerovanja u teorije zavjera	21
2. Teorijske osnove istraživanja	24
2.1. Era post-istine i teorije zavjera.....	25
2.2. Teorije zavjera u okviru društva rizika.....	28
2.3. Konstruktivizam i relativizam kao objašnjenje rasta vjerovanja u teorije zavjera	29
II. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE	34
3. Metodologija	34
4. Rezultati istraživanja	38
4.1. U što točno vjeruju ljudi prozvani 'teoretičarima zavjera'	38
4.2. Etiketa 'teoretičar zavjera' je uvredljiva i ponižavajuća	40
4.3. Stavovi o znanosti i znanstvenoj zajednici	42
4.4. Budućnost nije svijetla ako ne dođe do značajnijih promjena	44
4.5. "Ja ne vidim neko ime"	47
III. Rasprava	49
IV. Zaključak	53
V. Literatura	55
VI. Prilozi	59
1. Potvrda o etičnosti istraživanja.....	59
2. Protokol dubinskih intervjua.....	59

UVOD

Potpuno preuzimajući uvodnu rečenicu Lyotardovog djela *Postmoderno stanje*, možemo reći da “[p]redmet ove studije je stanje znanja u najrazvijenijim društvima” (2005: V). Točnije, predmet ovoga rada je stanje znanosti u suvremenom društvu. Kako bi otkrili kakvo je stanje znanosti, odlučili smo pristupiti znanosti iz pozicije njene suprotnosti – teorija zavjera, ili generalno anti-znanstvenog stajališta. Povod odabiranja takvog smjera je pronalazak razloga za odbacivanje znanosti kao referentnog okvira. Pristupajući znanosti iz tog smjera možemo najbolje otkriti, prvo u kojoj mjeri, a zatim i zašto ljudi posežu 'alternativnim narativima' za objašnjenje stvarnosti.

Nakana za odabiranje krize znanosti proizašla je iz dojma da u javnom diskursu sve više prevladavaju stavovi koji se mogu okarakterizirati kao 'alternativni' ili stavovi koji direktno negiraju autoritet znanosti. Takav dojam se pokazao činjenicom zbog podataka o porastu teoretičara zavjera, kao što je onaj da čak polovica Amerikanaca vjeruje u barem jednu teoriju zavjere (Grieve et al., 2022: 920). Za vjerovati je da slične brojke zahvaćaju i ostali dio razvijenog, ali i nerazvijenog, svijeta. Također, ne tako davna pandemija COVID-19 poslužila je kao događaj koji je pojam 'teorije zavjera' gurnuo u *mainstream*.

Rad započinje definiranjem predmeta istraživanja, a to su teorije zavjera temeljene na pseudo-znanstvenim argumentima. Takve teorije zavjera nazvane su 'totalne' teorije zavjera zato što zahvaćaju cijeli pogled na svijet pojedinca. Kako bi se lakše shvatio predmet istraživanja, ali i kako bi se opisala dvosložna priroda 'totalnih' teorija zavjera, korišten je Latourov pojam hibrida. Pod tim pojmom se podrazumijevaju “[...] potpuno nove mješavine između rodova bića, hibrida prirode i kulture” (Latour, 2004: 16). Kao primjer 'totalnih' teorija zavjera uzeto je vjerovanje u ravnu Zemlju. Osim pola 'prirode', pod kojim se podrazumijeva vjerovanje u oblik Zemlje, ravnozemljaštvo zahvaća i pol 'kulture' kroz vjerovanja u umiješanost politike i političara u 'manipulaciji' stanovništva. U prvom dijelu rada spomenut je i fenomen Poeovog zakona.

Drugo poglavlje bavi se objašnjenjima razloga za vjerovanje u teorije zavjera, a započinje prikazom podataka o vjerovanju u teorije zavjera. Prikazano je da u teorije zavjera vjeruje relativno velik broj ljudi. Dovoljno velik da bi se stvorila briga. Napomenuto je da u teorije zavjera mogu vjerovati i utjecajni ljudi koji mogu ubrzati širenje neistina putem novih digitalnih

medija. U ovom poglavlju su prikazane instancije u kojima su znanost i struka 'zakazale', što je moglo utjecati na širenje teorija zavjera. Na kraju drugog poglavlja prikazana je reakcija znanstvenika na širenje teorija zavjera u suvremenom društvu. Zaključak autora članka je da se situacije u kojima utjecajni ljudi šire teorije zavjera mogu shvatiti kao 'pedagoški zadatak' znanstvenicima putem kojih mogu približiti znanstvene koncepte skeptičnim pojedincima (Dimmel, 2016: 19).

Tema trećeg poglavlja su opasnosti koje mogu proizaći iz vjerovanja u teorije zavjera. Navedeno je da vjerovanje u teorije zavjera predstavlja opasnost samo po sebi, ali da se opasnosti umnažaju kada ljudi počnu djelovati u skladu s teorijom zavjera. Prikazani su primjeri odbijanja 'zapadnjačkog' lijeka u liječenju AIDS-a (Pavić, 2013), odbijanje nošenja maski (Ančić i Cepić, 2020) te odbijanje cijepljenja (Kelam i Dilica, 2021) za vrijeme COVID-19 pandemije.

Na početku poglavlja o teorijskim aspektima razmatra se naslov rada, odnosno, pokušava se objasniti zašto se znanost danas nalazi u krivi. Objasnjeno je da ta kriza pretpostavlja krizu statusa znanosti u suvremenom društvu, a zahvaća i prirodne i društvene znanosti. Taj stav obrazložen je pojmom post-istine, odnosno pojmom ere post-istine kojim se pokušava objasniti suvremeno društvo. Pojam post-istine podrazumijeva pad statusa znanosti u suvremenom društvu koji je praćen porastom važnosti subjektivnih stavova u objašnjenju stvarnosti (Mijović, 2023; Krstić, 2022). U istom poglavlju razmatran je Lyotardov pojam referenta (2005). Referent je u ovom kontekstu označavao objektivnu prirodu koja se ne može istinito opisati s dva suprotstavljena iskaza, što stvara nemogućnost postojanja znanstvenog i 'alternativnog' objašnjenja jednog objektivnog referenta.

Kako bi se teorijski opisalo opadanje statusa znanosti u suvremenom društvu, korišten je pojam društva rizika Ulricha Becka. Za ovaj rad bili su vrlo važni pojmovi refleksivne modernosti, odnosno refleksivne scijentizacije (Boström, Lidskog i Uggla, 2017). U obzir je uzet stav da pseudo-znanstvenici žele zauzeti poziciju znanosti, a sebe predstavljaju kao alternative znanstvenicima koji uništavaju svijet, odnosno koji stvaraju nesigurnost u društvu (Pavić, 2013).

Zadnja razmatrana teorija kojom se može objasniti odbacivanje znanosti kao referentnog okvira je Latourova teorija (društvenog) konstrukta znanstvenih činjenica. Takav stav često je nazivan znanstveni ili epistemološki relativizam. Konstrukcija znanstvenih činjenica može se shvatiti

kao proces u kojem znanstvenik 'kolaborira' s ne-ljudskim akterima u stvaranju znanstvenih činjenica (Latour, 2004). U ovom poglavlju opisani su i ratovi znanosti, događaji iz povijesti znanosti u kojem su, jednostavno rečeno, suprotstavljane strane bili prirodoznanstveni anti-relativisti i relativisti društvenih znanosti (Perožić, 2008). Dvije afere obilježile su ratove znanosti. Sokalova psina predstavljala je skandal u društvenim znanostima, a skandal s braćom Bogdanov u prirodnim znanostima (Polšek, 2009). Na kraju teorijskog dijela razmatran je problem 'nove demarkacije' znanosti (Resnik i Elliott, 2023) kao objašnjenje za odbacivanje znanosti u suvremenom društvu.

U svrhu ovog rada izrađeno je kvalitativno istraživanje. Istraživanje je provedeno nad trojicom teoretičara zavjera, to jest, s njima su obavljena tri polu-strukturirana dubinska intervjua. Cilj istraživanja bio je, svojevrsnom etnografskom metodom, prodrijeti u argumente ispitanika za odbacivanje znanosti kao referentnog okvira. Nakon što su prikazani rezultati istraživanja uslijedila je rasprava u kojoj su se interpretirali odgovori ispitanika kojim se pokušalo objasniti vjerovanje u teorije zavjera.

I. TEORIJSKI ASPEKTI RADA

1. Fenomen teorija zavjera

Sociološki gledano, istraživanje teorija zavjera predstavlja ne samo zanimljivost već i korisnost za društvo, pogotovo *naše* suvremeno društvo. Devijantnost, narušavanje društvenog reda te odbacivanje autoriteta predstavljale su neke od najznačajnijih tema sociologije. No, prije nego što se uputimo u promatranje fenomena teorija zavjera unutar sociološkog teorijskog okvira, bitno je definirati što su to točno teorije zavjera te ih zatim staviti u kontekst suvremenog društva.

1.1. Definiranje predmeta istraživanja

Kako bi objasnili predmet istraživanja ovog rada potrebno je definirati pojam teorija zavjera. Teorije zavjera uključuju vjerovanje u tajne i moćne organizacije koje su odgovorne za različite

događaje tijekom povijesti, odnosno pružaju jednostavna i 'naizgled logična' objašnjenja događaja čije okolnosti nisu jasne (Markušić, 2022: 119). U radu Greve et al. (2022: 920) zadane su tri karakteristike svake teorije zavjera, a to su: ništa se ne događa slučajno i svaki događaj je isplaniran, ništa nije onakvim kakvim se čini te sve je povezano. Takav sumnjičav pogled na svijet, na svaki događaj u svijetu, može se doimati iznimno paranoičnim. U istom radu (2022: 923) navodi se Adornov opis teorija zavjera kao iracionalna vjerovanja koja je smjestio u autoritarnu ličnost te opis Lowenthala i Gutermana koji su za teorije zavjera rekli da su kulturalna praksa stvaranja značenja koja je vrijedna analiziranja i proučavanja. Teorije zavjera još se mogu nazivati i 'alternativni narativi' (Ančić i Cepić, 2020: 189)

Oliver i Wood (2014: 953) u svom radu također prenose tri karakteristike koje posjeduju (gotovo) sve teorije zavjera, a to su: uzročnici neobičnih društvenih i političkih fenomena su 'nevidljivi', politički događaji interpretiraju se u obliku Manihejske borbe između dobra i zla te da većina teorija zavjera sugerira da su prikazi političkih događaja putem medija samo obmane javnosti kako bi se skrenula pažnja s pravih uzročnika nemira.

Zanimljivost vezana uz proučavanje teorija zavjera je postojanje takozvanog Poevog zakona. Poeov zakon nalaže da je u *online* raspravama nemoguće odgonetnuti je li izrečeni iskaz istinito vjerovanje u teoriju zavjere ili se radi o parodiji teorija zavjera (Aikin, 2013.). Primjećivanje tog zakona pripisuje se Nathanu Poeu koji je proučavao *online* grupu kreacionista. Razlog zbog kojeg je nemoguće ili vrlo teško utvrditi radi li se o pravoj teoriji zavjera je zato što su neke teorije toliko ekstremne i nevjerojatne da istraživači misle da se mora raditi o parodiji. Obrnuti slučaj isto vrijedi u kojem istraživači, pošto su navikli na vrlo ekstremne teorije zavjera, vjeruju da je teorija istinita iako se zapravo radi o parodiji.

Upravo takav slučaj dogodio se u radu Rahele Markušić koja je prenijela da postoji vjerovanje "[...] o tome da su ptice dronovi kojima se nadziru građani [...]" (2022: 119). Naime, ustanovljeno je da je ta teorija zavjere zapravo parodija na teorije zavjera. U članku *The New York Timesa* (Lorenz 2021) kreator teorije zavjere da ptice ne postoje, Peter McIndoe, tvrdi da su je započeli iz šale kako bi napravili parodiju na sve češće i ekstremnije teorije zavjera. Cilj im je bio, kako su rekli, boriti se s ludosti protiv ludosti.

Još jedan primjer Poeovog zakona možemo pronaći u radu Ivice Kelama i Kristine Dilice (2021: 287) u kojem se navodi da je u Tribunju spaljen Wi-Fi toranj za koji se zabunom vjerovalo da je odašiljač 5G mreže. U članku se spominje teorija zavjere o vjerovanju utjecaja odašiljača 5G

mreže na širenje bolesti COVID-19. Ovaj slučaj možda nije primjer Poeovog zakona već primjer netočnog citiranja. Naime, kao izvor tog podatka korišten je novinski članak autora Sandra Vrbanusa (*Ludilo je stiglo i do nas: u Bibinju oštećen "5G odašiljač"*) iz 2020. godine. U naslovu članka spominje se mjesto Bibinje dok se u radu spominje mjesto Tribunj pored Vodica. U ovom slučaju je najvjerojatnije došlo do zabune. U Tribunju je došlo do prosvjeda zbog postavljanja bazne stanice. Kako se navodi u članku autora Petra Grgureva (*Mještani Tribunja prosvjedovali protiv izgradnja bazne stanice na lokaciji koja nije predviđena Prostornim planom*) u Tribunju je došlo do prosvjeda, ali se ne navodi nikakvo spaljivanje tornjeva već mirni prosvjedi lokalnog stanovništva. Također, bitno je spomenuti da se taj prosvjed dogodio 2017. godine, nekoliko godina prije pojave COVID-19 tako da je, sudeći po trenutnim podacima, nemoguće da je slučaj prosvjeda u Tribunju povezan s teorijom zavjere o utjecaju odašiljača 5G mreže na širenje COVID-19.

U članku Markušić (2022: 120) se spominju teorije zavjera vezane uz određene važne događaje ili smrti javnih ličnosti kao što je slijetanje čovjeka na Mjesec ili smrti američkog predsjednika Johna F. Kennedyja. U ovom članku ćemo proširiti tu definiciju teorije zavjera koja se odnosi na pojedine događaje iz povijesti i spojiti ju s definicijom pseudo-znanosti.

Jedno objašnjenje pseudo-znanosti predložio je Pavić (2013: 145-146) u kojem tvrdi da je pseudo-znanost alternativa znanstvenoj metodi. Pseudo-znanstvena objašnjenja teže se predstaviti kao objašnjenja znanstvene zajednice koristeći argumentacije, brojeve, činjenice, dokaze i slično. Pod pojmom pseudo-znanost najčešće se podrazumijevaju vjerovanja u alternativnu medicinu, teorije zavjera, astrologiju, kreacionizam i slično. Iako se vjerovalo da će porastom obrazovanja nestati vjerovanja u anti-znanstvena objašnjenja stvarnosti, izgleda da se u posljednje vrijeme događa upravo suprotno. U radu su navedene razlike između pseudo-znanosti, praznovjerja i *new age* pogleda na svijet koja se u svakodnevnom životu često miješaju. Praznovjerja uključuju vjerovanje u 'sretne' brojeve te vjerovanje magičnu moć nekih predmeta dok *new age* pogled na svijet podrazumijeva skup vjerovanja raznih Istočnjačkih religija koje uključuju vjerovanje u reinkarnaciju i alternativnu medicinu. Od takvih vjerovanja pseudo-znanost se odvaja po načinu na koji se želi prikazati, a to je kao znanost temeljena na argumentima. Ono što ju čini ne znanstvenom, odnosno zbog čega se naziva pseudo-znanost, jest činjenica da pseudo-znanstveni argumenti nisu podlegnuti striktnim znanstvenim

standardima. Neke od karakteristika pseudo-znanosti su nepostojanje falsifikabilnosti, vjerovanje u teorije koje su potvrđene kao neistine od strane znanosti, ignoriranje kontradiktornih dokaza te fokusiranje na podatke koji potvrđuju teoriju odbacujući dokaze koju ju opovrgavaju.

Spajajući definiciju teorija zavjera, koje uključuju vjerovanje u tajna i moćna društva koja utječu na događaje u svijetu, te definiciju pseudo-znanosti, koja uključuju prezentiranje znanstveno netočnih podataka kao znanstvene činjenice, dolazimo do definicije 'totalnih' teorija zavjera. 'Totalne' teorije zavjera ne odnose se na objašnjenja pojedinih događaja ili smrti javnih ličnosti već se odnosi na cjelokupan skeptičan stav prema realnosti i povijesti. U radu Wooda (2016: 698) navodi se da su teoretičari zavjera skloni biti sumnjiviji te imati više nepovjerenja. Takav stav može pridonijeti stvaranju određenog pogleda na svijet kojeg karakterizira izrazita sumnja. 'Totalne' teorije zavjera, kao što je vjerovanje u ravnu Zemlju, uključuju upravo takav pogled na svijet. Vjerovanje u ravnu Zemlju mora uključivati iznimno veliki broj ljudi koji namjerno obmanjuju čitavo čovječanstvo. To znači da je veliki broj ljudi kroz dugi niz godina i na velikim geografskim prostorima uspio zavarati (skoro) sve ljude na svijetu. Također, 'totalne' teorije zavjera ne uključuju vjerovanje u samo jednu teoriju zavjere, kao što je vjerovanje da je Zemlja ravna. Takvo vjerovanje sa sobom povlači niz različitih teorija zavjera, niz različitih pseudo-znanstvenih objašnjenja svijeta. Takav oblik teorija zavjera biti će predmet ovog istraživanja.

'Totalne' teorije zavjera, kao što je ravnozemljaštvo, mogu biti shvaćene kao 'hibridi'. Pojam je preuzet od francuskog filozofa i antropologa Brune Latoura. On definira hibride kao “[...] mješavine između rodova bića, hibride prirode i kulture” (Latour, 2004: 16). Latour ih također naziva i mrežama. Hibridi nastaju praksom koju naziva “prevođenje”. Hibridi ili mreže uključuju, na primjer, povezivanje “[...] u neprekinut lanac kemiju visoke atmosfere, znanstvene i industrijske strategije, brige šefova država, tjeskobe ekologa [...]” (Latour, 2004: 16). Pojednostavljeno, mreže označuju “[...] isprepletenost znanosti, politike, ekonomije, prava, vjere, tehnike, fikcije” (Latour, 2004: 8). Veze koje ne pripadaju ni svijetu prirode ni svijetu politike pošto su ta dva svijeta međusobno isprepletana. Tako možemo shvatiti ravnozemljaštvo, primjer 'totalne' teorije zavjere. Je li taj 'pokret' prirodan zato što govori o obliku Zemlje ili je društven pošto govore o političkim i znanstvenim manipulacijama stanovništva? Trebaju li se njima baviti i istraživati ih prirodne znanosti ili društvene znanosti?

Osim oblika Zemlje, ravnozemljaštvo (kao što je opisano u intervjuima) uključuje pitanja koja su vezana uz politiku, moral, obrazovanje, religiju, znanost i tako dalje. Možda naziv 'ravnozemljaši' i nije najbolji pošto obuhvaća samo jednu polovicu njihova vjerovanja, samo jedan 'svijet'. Drugi 'svijet' ostaje 'neosvijetljen', a bitan je za razumijevanje razloga zašto ljudi vjeruju u ravnu Zemlju.

Kako bi opravdali nazivanje ravnozemljaša, kao primjer pseudo-znanstvenih teoretičara zavjera, postmodernima u naslovu rada, koristit ćemo se Latourovom definicijom post-modernih. Ako nam se ravnozemljaštvo čini neobičnim, to je zato što vjerovanje u ravnu Zemlju smatramo davnom prošlošću; anakronom zato što ne pripada našem 'modernom' svijetu. "Prošlost, dakle, ostaje i čak se vraća. Međutim, to ponovno javljanje modernima je nerazumljivo. Oni se prema njemu odnose kao prema povratku nečeg potisnutog. Od toga stvaraju arhaizam. 'Ne budemo li oprezni', misle, 'vratit ćemo se u prošlost, zaći ćemo u mračno doba'" (Latour, 2004: 71). Upravo je takva reakcija na ravnozemljaštvo. Oni, kombiniranjem 'prošlog' vremena – vjerovanja u ravnu zemlju, te 'sadašnje' tehnologije – širenje putem društvenih mreža, stvaraju "kolaže" (Latour, 2004: 76). Zbog toga ih možemo nazivati post-modernima, što u stvari jesu. Možda bi smo ih instinktivno mogli nazvati anti-modernima, ali to ne bi bilo u potpunosti točno. "Anti-moderni", kaže Latour, "[k]ako bi poništili napredak ili izopačenje, žele se vratiti prema prošlosti [...]" (2004: 74). Ne možemo tvrditi da se ravnozemljaši 'žele vratiti u prošlost' zato što bi time zanemarili korištenje suvremene tehnologije, bez koje ne bi postojali u ovom današnjem obliku. Iz toga razloga je opravdano nazivati ih post-modernima.

Sergej Županić (2019) prenosi podatak da na uzorku od 6000 ispitanih Amerikanaca šestina njih baš sasvim sigurna da je Zemlja doista okrugla. Također se prenose podatci da na uzorku od 2000 Brazilaca njih sedam posto vjeruje da Zemlja nije okrugla. U članku Eve Benedik (2018) prenosi se podatak da samo 66 posto Amerikanaca, između 18 i 24 godine, čvrsto vjeruje da je Zemlja okrugla. Naznačeno je da slavne ličnosti, poput Father John Mistyja, repera B.o.B.-a i NBA košarkaša Kyrie Irvinga, podupiru teoriju da je Zemlja ravna. Podatci u Hrvatskoj govore da 5,4 posto ispitanih građana smatra da je Zemlja ravna ploča, a samo 85,6 posto smatra da je Zemlja okrugla (*Evo koliko Hrvata misli da je Zemlja ravna ploča i gdje ih je najviše* 2022). U istom članku se spominju podatci da je takvo stajalište učestalije među ženama (5,8

posto), starijima od 60 godina (7 posto) te slabije obrazovanima (8,8 posto u populaciji s osnovnom školom).

Takvi podatci su zaista iznenađujući. Ipak, treba biti skeptičan prema tim podacima (pogotovo onima iz Hrvatske) pošto su to podatci TV kuće te kao takvi ne mogu biti u potpunosti pouzdani. Kako bi dobili sveobuhvatnu sliku ove problematike potrebno je temeljito istraživanje. Također, nije pronađen niti jedan podatak o postojanju longitudinalnog istraživanja tako da se ne može sa sigurnošću tvrditi o povećanju ili smanjenju vjerovanja u ravnu Zemlju. Vjerovanje u ravnu Zemlju predstavlja vjerovanje da svijet nije onakvim kakvim se čini ili prikazuje. Pretpostavlja veliku obmanu stanovništva kojima ravnozemljaši nude – lijek.

Bitno je prenijeti činjenicu iznesenu u radu autora Thomas i Zhang (2020.) da nikada ne postoji samo jedna verzija teorije zavjere. Često postoji onoliko verzija teorije zavjere koliko je teoretičara. Svatko tko vjeruje u teoriju zavjere može ju 'modelirati' kako želi, odbacujući ili ubacujući pojedine elemente vjerovanja kako mu se sviđa. Ta karakteristika teorija zavjera daje joj veliku moć raspršivanja u društvu. Za pretpostaviti je da ta sposobnost teorija zavjera ljudima daje osjećaj 'kontrole'. Ipak, ne postojanje 'standardizacije' određene teorije zavjere može predstavljati problem istraživačima. Teško je odrediti što 'spada', a što 'ne spada' u određenu teoriju zavjere te čiju 'verziju' teorije opisujemo i analiziramo.

Koncept teorija zavjera dugo nosi negativne konotacije, pri čemu se termin često podrazumijeva kao oblik retoričkog nasilja kada se svaka sumnja odbacuje kao iracionalna paranoja. Označavanje povijesnih ili društvenih objašnjenja kao teorija zavjere obično znači odbacivanje valjanosti dokaza iza takvih objašnjenja i ukazuje na značajnu moć koju pojam 'teorija zavjere' ima u oblikovanju javnog mišljenja putem medija. U skladu s tim, Wood (2016.) je proveo istraživanje kako bi ocijenio snagu ove etikete. Iznenadjuće, rezultati nisu podržali hipotezu da će označavanje izjave kao 'teorija zavjere' negativno utjecati na ocjene pojedinaca u usporedbi s označavanjem istih izjava jednostavno kao 'ideja'. To bi moglo biti zato što su sudionici već unaprijed stekli prethodna stajališta o tome što čini teorije zavjera, neovisno o etiketi. Također, oni koji vjeruju u teorije zavjera možda neće odbaciti izjave samo zbog etikete teorije zavjere. Rezultati istraživanja dovode u pitanje široko prihvaćeno vjerovanje da je termin 'teorija zavjere' univerzalno pogrdan, što može biti zbog anonimnosti sudionika u istraživanju i odsutnosti društvenog pritiska. Predlaže se da bi različiti društveni konteksti mogli donijeti

različite rezultate, a prihvatljivost pojma mogla bi ovisiti o tome radi li se o ideji ili osobi, pri čemu se potonja često negativno prikazuje u popularnim medijima.

1.2. Dosadašnja istraživanja fenomena teorija zavjera

Prije nego što se počne raspravljati o razlozima za vjerovanje u teorije zavjera te opasnosti koje predstavljaju za društvo, bitno je napraviti pregled opsega koje teorije zavjera zauzimaju u društvu. U članku Greve et al. (2022: 920) spominje se da čak polovica Amerikanaca vjeruje u barem jednu teoriju zavjere. U radu Markušić (2022: 120) prenosi se podatak da u Hrvatskoj 58,58% ljudi vjeruje da su stvarne brojke zaraženih COVID-19 virusom skrivani te da 45,09% ispitanika smatra da je virus nastao u laboratoriju. Što se tiče podataka o vjerovanju u pseudo-znanstvene teorije, Pavić (2013: 149) iznosi da se samo 44% Amerikanaca slaže s tvrdnjom da su ljudi nastali evolucijom iz druge životinjske vrste. Također se navodi da samo 10% Muslimanskih studenata u Britanskim sveučilištima vjeruje u neospornost teorije evolucije.

Jedna od medijski i kulturalno najpopularnijih teorija zavjera u povijesti je ujedno i teorija koju prihvaća veliki broj ljudi, odnosno, prema podacima više ljudi vjeruje u alternativno objašnjenje nego u službenu verziju. U istraživanju provedenom nad 348 nasumično odabranih stanovnika Savezne države New Jersey, autor Ted Goertzel (1994: 733) iznosi da 69% ispitanika vjeruje da je američki predsjednik John F. Kennedy ubijen u zavjeri, to jest, da atentator Lee Harvey Oswald nije djelovao sam. Samo 14% ispitanika se slagalo sa službenom verzijom događaja. Tako velika razlika između službene verzije događaja i teorije o zavjeri je zapanjujuća. Iako se okolnosti oko atentata začuđujuće i nevjerojatne, autor navodi da postoji više dokaza koji bi potvrdili službenu verziju priče nego onih koji bi bacili sumnju na nju. Zbog tog razloga se postavlja pitanje zašto tako veliki broj ljudi i dalje podržava teorije zavjera?

Ranije je prikazano da nazivanjem iskaza teorijom zavjere neće spriječiti ljude da vjeruju i podržavaju takav iskaz što može implicirati da ljudi imaju snažne stavove prema takvim teorijama usprkos negativnim reakcijama društva. U svom radu Wood (2016: 695) prenosi da je došlo do proširenja termina 'teorija zavjera'. Iako se u početku taj termin odnosio na špekulacije o mračnim silama koje kontroliraju svijet, danas se taj termin može pripisati bilo kakvom nepovjerenju autoritetu i strahu od prisluškivanja putem digitalnih medija. Za vjerovati je da zbog tog razloga puno više ljudi počinje vjerovati teorijama zavjera. Ako su teorije zavjera prije uključivale potpuno iracionalne stavove o politici i svijetu, one sada uključuju (između ostalog) i potpuno razumne strahove prema, na primjer, tehnologiji. Nazivanjem bilo kakvih

nepopularnih stavova i mišljenja teorijama zavjera, moguće je da će 'prave' teorije zavjera postati 'privlačnije' ljudima.

Autori Oliver i Wood (2014: 952) navode razloge zašto u Sjedinjenim Američkim Državama postoji velika sumnja u centralnu vlast i političke elite. Kroz cijelu američku povijest postojali su narativi o postojanju tajnovitih i mračnih zavjera koja nadilaze federalnu Vladu. Od anti-Katoličkih i anti-Masonskih pokreta u devetnaestom stoljeću do anti-Komunističkih pokreta u dvadesetom stoljeću, uvijek je postojala bojazan od tajnovitih grupa čiji su ciljevi karakterizirani kao maliciozni. Do dan danas se održala ta tradicija. Suvremena američka masovna kultura zaokupljena je pričama o teorijama zavjera, sve od već spomenute teorije zavjere o smrti predsjednika Johna F. Kennedyja do bombaškog napada na Bostonskom maratonu 2013. godine. Također, u američkoj masovnoj kulturi i sjećanju duboko je urezan događaj iz 11. rujna 2001. godine kada se dogodio teroristički napad u New York Cityju. U radu se navodi podatak da se čak trećina ispitanih Amerikanaca slaže s tvrdnjom da je federalna Vlada sudjelovala u napadima 11. rujna ili da su znali za napad, ali ga nisu htjeli spriječiti kako bi iskoristili teroristički napad kao izliku za odlazak u rat na Bliskom istoku.

Postoji veliki broj razloga zašto teorije zavjera postaju popularne i podržavane u društvu. Autor Ted Goertzel (1994: 731) u svom radu navodi film *JFK* kao uzrok popularizacije teorije zavjere o atentatu na Johna F. Kennedyja. Teorija zavjere o atentatu na američkog predsjednika Johna F. Kennedyja opisana je kao 'teorija zavjere koja ne odlazi'. Zanimljivost vezana uz tu teoriju zavjere je što je s vremenom postala sve više prihvaćena u društvu. Godine 1966., što je tri godine nakon atentata, samo 36% ispitanika vjerovalo je da je Oswald djelovao sam. Ta brojka se 1976. i 1983. smanjila na 11% da bi 1988. godine iznosila 13%. Povećanje vjerovanja u teoriju zavjere dogodilo se usprkos porastu dokaza da je atentator djelovao sam.

Razlog zbog kojeg je došlo do tog fenomena nije naveden u radu. Postavlja se pitanje vrijedi li taj fenomen i za ostale teorije zavjera, to jest, možemo li povećanje podržavanja teorije zavjere s većim vremenskim odmakom nazvati pravilom. Specifičnost atentata na američkog predsjednika Kennedyja je činjenica da je to jedna od najpopularnijih teorija zavjera pa za nju postoji veći broj istraživanja. Bilo bi zanimljivo provjeriti mijenja li se vjerovanje u određenu teoriju zavjere s vremenom, to jest, napraviti longitudinalna istraživanja kako bi utvrdili postojanje pravilnost.

Neki događaji iz stvarnosti koji su uzdrmali javnost možda mogu utjecati na povećanje vjerovanja u teorije zavjera. U radu Bakera, Brawleya i Marksa (2005.) opisan je događaj u američkoj povijesti koji je službeno nazvan 'Istraživanje u Tuskegeeu o neliječenom sifilisu' (eng. *Tuskegee Study of Untreated Syphilis – TSUS*). To istraživanje uključivalo je medicinsko praćenje 400 Afroamerikanaca na jugu SAD-a. Ti ljudi bili su zaraženi sifilisom, ali o tome nisu bili obaviješteni. Cilj istraživanja bilo je istražiti opseg štete koju neliječeni sifilis ima na čovjeka. Istraživanje je bilo financirano od strane javnozdravstvenog servisa američke Vlade. Cijelo istraživanje je trajalo 40 godina u kojem je prekršeno nekoliko etičnih i pravnih zakona. Taj događaj u američkoj povijesti ostavio je gorak okus u ustima Afroameričkom dijelu stanovništva.

Autor Ted Goertzel (1994: 732) navodi da je upravo taj događaj služio kao razlog za rast teorija zavjera vezanih uz pojavu AIDS-a. Istraživanja su pokazala da su Afroameričke i *gay* zajednice smatrale da je američka Vlada započela epidemiju AIDS-a. Provedeno je istraživanje nad Afroamerikancima koje je pokazalo da 35% ispitanika vjeruje da je AIDS oblik genocida. U istom istraživanju pokazano je da 34% ispitanika smatra da je AIDS nastao u ljudskoj proizvodnji, iako su stručnjaci potvrdili da ne postoje dokazi koji bi podržali taj argument. Ipak, ljudi koji su podržavali teoriju zavjere da je bolest AIDS-a produkt čovjeka pronašli su paralelu između pojave HIV-a i slučaja iz Tuskegeea.

Nespretno, neujednačeno ili dvosmisleno postupanje državnih službenika može poslužiti za rasplamsavanje ideja o teorijama zavjera u društvu. Još jedan takav primjer polučio je 'rezultate' puno šireg opsega. Incident u Roswellu, New Mexico iz 1947. godine je događaj koji se često spominje kao 'dokaz' za skrivanje 'istine' o kontaktu čovjeka s izvanzemaljskim bićima. Slučaj je bio toliko popularan među ufolozima i teoretičarima zavjera da je središte Američkog ratnog zrakoplovstva (eng. *U.S. Air Force*) objavilo izvještaj *Roswell Report – Case Closed* 1994. godine. U izvještaju je opisan cijeli događaj, predstavljene su najpopularnije teorije zavjera te se pokazivalo kako su teorije zavjera vezane uz pad 'letećeg diska' u Roswellu neutemeljene. Naime, teorija zavjere zasniva se na argumentu da se 1947. godine blizu vojne baze u Roswellu srušio 'leteći disk'. Ideju za takvo nešto dalo je upravo Američko ratno zrakoplovstvo, točnije, bojnici Jesse Marcel koji je identificirao srušeni objekt kao 'leteći disk'. Nakon tog saznanja poslana je službena obavijest Ratnog zrakoplovstva o srušenom 'letećem disku', koja je ubrzo opovrgnuta, odnosno ispravljena. Nova službena priča glasila je da je 'letjelica' koja se srušila

u pustinju blizu Roswella bio meteorološki balon. Cijeli slučaj je ubrzo bio zaboravljen u moru ostalih 'svjedočanstava' i 'dokaza' o postojanju izvanzemaljskog života te se po ničemu nije isticao sve dok 30 godina kasnije ufolog Stanton Friedman nije pokušao razotkriti cijeli slučaj. Intervjuirajući prvog pristiglog časnika Ratnog zrakoplovstva Jessea Marcela, Stanton Friedman je zaključio da je slučaj bio namjerno zataškan od strane Ratnog zrakoplovstva. 'Razotkrivanje' tog događaja ponovno je populariziralo slučaj iz Roswella, a 'kredibilitet' teoriji da je srušeni objekt bila 'letjelica izvanzemaljskog podrijetla' davala je činjenica da je svjedok događaja bio časnik Američkog ratnog zrakoplovstva koji je morao dobro poznavati sve vrste letjelica. Slučaj je bio toliko popularan da je Američko zrakoplovstvo objavilo svoju verziju događaja. U zaključku izvještaja rečeno je da se stvarno radilo o zataškavanju, ali ne o postojanju izvanzemaljske letjelice već zataškavanju tajnog vojnog projekta naziva Mogul. Objasnili su da je razlog za 'nespretnost' u obavještavanju građana bila tajnovitost tog projekta.

Primjer slučaja iz Roswella te primjer slučaja iz Tuskegeea su, osim što su bili 'generatori' teorija zavjera, bili i primjeri nespretnosti i neetičnosti državnih službi i službenika. Razlozi za vjerovanje u teorije zavjera, makar argumenti teorije bili u potpunosti netočni, ne moraju uvijek biti pod utjecajem "paranoidne misli i shizotipije" (Markušić, 2022: 126) već mogu proizaći iz pronalaska 'uzoraka' između događaja iz prošlosti i trenutnih događaja, makar ti uzorci bili netočni. Takvo objašnjenje može potvrditi tezu da je pojam 'teorija zavjera' proširio svoje prvobitno značenje. Pojednostavljeno, postupci autoriteta, kao što je državna Vlada, mogu biti okarakterizirani kao 'nepoželjni' ili 'opasni' iz razloga što je taj autoritet u prošlosti 'iznevjerio' povjerenje građana. Nakon narušenog povjerenja, građani svaki sljedeći postupak autoriteta mogu gledati sa sumnjom. Ne opravdavajući vjerovanje u zataškavanje postojanja 'letećih diskova' ili vjerovanje u AIDS kao tvorevinu čovjeka, možemo razumjeti strahove građana, to jest, možemo razumjeti razloge zbog kojih teorije zavjera dobivaju svoju popularnost.

Slična situacija opisana je u radu Thomas i Zhanga (2020.). Distorzijom prema ekstremima, shvatljiva zabrinutost može postati teorija zavjere. Strah od nadgledanja podataka i nedostatka privatnosti na internetu opisan je kao legitiman strah. Spomenuto je da je taj strah služio kao 'plodno tlo' za razvoj teorija zavjera vezane uz cijepljenje. Teorija zavjere nazvana ID2020 podrazumijevala je vjerovanje da je obvezno cijepljenje u sebi sadržavalo mikro-čip kojim bi

se pratilo i nadgledalo stanovništvo. Opet vidimo da je jedan razumljiv strah postao 'odskočna daska' za uspostavljanje i popularizaciju teorija zavjera.

Pokušavajući pronaći razloge za vjerovanje u teorije zavjera, Oliver i Wood (2014: 953-954) krenuli su s propitkivanjem nekih ranijih mišljenja o razlozima vjerovanja u teorije zavjera. Neka od ranijih objašnjenja bila su da su teoretičari zavjera produkt dezinformiranja ili krnje epistemologije. Također se navodi da konspiratorno mišljenje nije toliko pod utjecajem dezinformiranja, paranoje ili političkog nepovjerenja već se takvo mišljenje atributira sklonosti objašnjavanju određenih fenomena paranormalnim ili nadnaravnim silama. U radu se navodi da su neki raniji autori tvrdili da je konspiratorno mišljenje definirajuća odlika političke desnice iako autorima rada nije jasno zašto bi se teorije zavjera 'svidjele' samo jednom kraju političkog spektra.

Zaključak autora je da se koncept vjerovanja u teorije zavjera može objasniti dvjema 'urođenim' psihološkim predispozicijama. Prva predispozicija je sklonost atributiranju neobjašnjenih i nevjerojatnih događaja nevidljivim silama. Objašnjenje je da takva sklonost ljudima daje osjećaj kontrole u neizvjesnim situacijama.

Druga predispozicija odnosi se na prirodnu privlačnost ka melodramatičnim narativima kao objašnjenje određenih događaja. To se posebno odnosi na ljude koji interpretiraju povijest kao univerzalnu borbu između dobrih sila i sila zla. Ovakav oblik Manihejskog mišljenja zajednički je religioznoj i populističkoj političkoj retorici. Hipoteza autora je da je takav stav privlačan ljudima zato što predstavlja pojednostavljivanje kompleksnih i zamršenih događaja, pogotovo onih događaja koje se odnose na politiku. Ta dva faktora – sklonost objašnjavanju neobičnih događaja 'nevidljivim' silama te privlačnost Manihejskim političkim narativima – mogu objasniti zašto bi ljudi vjerovali u teorije zavjera (Oliver i Wood, 2014: 954).

Takvo objašnjenje možda nije potpuno pošto u radu nije točno definirano što su te 'nevidljive' sile. Odnosi li se taj pojam samo na sile koje ne možemo 'fizički' vidjeti, kao što su duhovi, vanzemaljci, bogovi, demoni ili generalno 'mračne' sile; ili se to također odnosi na stvarne pojedince koje javnost 'ne vidi', što se može odnositi i na vjerovanje na tajnovite 'vladare' svijeta koji vuku konce daleko od očiju javnosti? Neke ranije spomenute teorije zavjera nisu u svom objašnjenju naveli 'fizički' nevidljive sile kao 'autore' zavjera, već osobe koje su veće od država i vlada (iako i to nije uvijek slučaj), kao što je ubojstvo američkog predsjednika Kennedyja ili teroristički napad u New York Cityju 11. rujna. Objašnjena tih događaja, iz perspektive

teoretičara zavjera, odnosila su se na 'stvarne' ljude 'nevidljive' široj javnosti, ali ne i 'golom oku'. Uz nejasnu određenje pojma 'nevidljive' sile, zanimljiv je i podatak o povezanosti političkog opredjeljenja i vjerovanju u teorije zavjera. Bilo bi potrebno istražiti tu tvrdnju zato što bi logično bilo zaključiti da su teoretičari zavjera mahom apolitični zbog negativnog pogleda na politiku, ili konkretnije na vlade.

Pronalazak korelacija vjerovanja u teorije zavjera bio je cilj istraživanja Teda Goertzela (1994: 736-739.). U svom istraživanju pronašao je da vjerovanje u teorije zavjera nije značajno korelirano po spolu, stupnju edukacije ili zanimanju. Snažna korelacija je pronađena s manjinskom pripadnošću. Pretpostavlja se da je razlog za veće vjerovanje u teorije zavjera u populaciji Afroamerikanaca i Hispanoamerikanaca veći osjećaj anomije, smanjenja povjerenja u druge ljude te straha od nezaposlenja. Takvi osjećaji su zastupljeni u toj populaciji zbog njihovog manjinskog statusa. Rezultati istraživanja pokazuju da su anomija, smanjeno povjerenje u druge te strah od nezaposlenja najveći prediktori vjerovanja u teorije zavjera. Snažna korelacija s anomijom pokazuje da je vjerovanje u teorije zavjera povezano s osjećajima alijenacije i nepripadnosti zajednici. Bitno je napomenuti da korelacija između vjerovanja u teorije zavjera i pripadnosti manjini ne nestaje kada se kontroliraju osjećaji anomije, smanjenog povjerenje u druge te straha od nezaposlenja.

Takav zaključak je u kontradikciji s podacima prenesenim u radu Rahele Markušić (2022: 120). U tom radu prenesen je podatak o vjerovanju u teorije zavjere po kojem 78% Nigerijaca vjeruje da svijetom upravlja jedinstvena, tajna skupina. Da klimatske promjene nisu stvarne vjeruje 38% Nigerijaca. Danci su za obje teorije zavjera pokazivali najmanje vjerovanje. Objašnjenje razlika vjerovanja u teorija zavjera između Nigerijaca i Danaca u radu se objasnio socioekonomskim statusom. Stupanj edukacije i zanimanje ključni su faktori za razumijevanje koncepta socioekonomskog statusa, a prema istraživanju Goertzela vidjeli smo da ne postoji korelacija između stupnja edukacije i vjerovanja u teorije zavjera. Bilo bi zanimljivo provjeriti zašto je došlo do suprotnih objašnjenja vjerovanja u teorije zavjera.

Svi preneseni podatci o vjerovanju u teorije zavjera mogu se opisati kao zabrinjavajući. Teško je vjerovati da obrazovano stanovništvo može imati stavove koji su u direktnom sukobu sa znanstvenom mišlju. Doima se da su se strahovi o povećanju anti-intelektualne misli obistinili. Može se vjerovati da je stvarno došlo do 'revitalizacije' pseudo-znanstvene misli u suvremenom

društvu (Pavić, 2013: 146). Reakcija znanstvene zajednice na porast anti-znanstvenog mišljenja može se očitovati u sljedećem primjeru.

Uzimajući u obzir *tweetove* američkog repera B.o.B.-a (pravog imena Bobby Ray Simmons Junior), matematičar Justin Dimmel pokušao je objasniti kako postupati prema anti-znanstvenom mišljenju, u ovom slučaju vjerovanja da je Zemlja ravna. Autor navodi da je reper zbog svojih stavova ismijavan na društvenim mrežama i medijima. Kritizirao je takve postupke smatrajući da ovakva situacija može poslužiti kao pedagoški zadatak znanstvenicima. U članku se navodi izjava Neila deGrasse Tysona, kojeg autor naziva glavnim znanstvenim komunikatorom u SAD-u, da ga zabrinjava porast anti-intelektualnog mišljenja te da takva mišljenja predstavljaju opasnost po demokraciju. Također, deGrasse Tyson spominje opasnost koju predstavlja iznošenje netočnih stavova od strane utjecajnih osoba (Dimmel, 2016: 19).

Svrha ovoga rada nije dokazivati istinitost ili točnost određenih stavova već razumjeti kakav pristup znanstvena zajednica zauzima kada komunicira s ljudima koji drže stavove suprotne onima znanstvene paradigme. Dimmel predlaže pristup koji neće antagonizirati jednu društvenu skupinu ismijavanjem, već će njihovim stavovima pristupiti ozbiljno te im pokušati objasniti zašto su u krivu. Kvaliteta takvog pristupa je dvoznačna. Prvo, samo ozbiljnim razmatranjem znanstveno netočnih stavova znanstvenici mogu razumjeti što točno (i kako) objasniti ljudima koji sumnjaju u znanstvene paradigme. I drugo, ljudi koji drže takve stavove neće se osjećati 'istjeranim' iz mjesta gdje se mogu educirati o znanstvenom znanju. Opasnost nastupa kada 'istjerani' ljudi stvaraju zajednice istomišljenika do kojih ne dopiru stavovi stručnjaka i znanstvenika. Takve zajednice često se nazivaju odaje jeka (eng. *echo chamber*) (Greve et al., 2022: 920). Ipak, isti autori navode da takve odaje jeka ne predstavljaju veliku opasnost pošto u njima sudjeluje relativno malen broj ljudi.

1.3. Opasnost vjerovanja u teorije zavjera

Opasnosti vezane uz vjerovanje u teorije zavjera i pseudo-znanosti su višestruke. Pavić (2013: 151) iznosi primjer opasnosti prouzrokovan vjerovanjem u pseudo-znanstvene teorije zavjera. Naime, u Južnoafričkoj Republici u jeku epidemije AIDS-a, oboljeli su odbili koristiti antiretrovirusnu terapiju. To su činili zato što je nastao paranoidan strah zbog vjerovanja da je epidemija pokrenuta namjernom ljudskom intervencijom. Zbog animoziteta prema Zapadu,

zapadnjačka medicina i farmaciji proglašene su glavnim krivcima za stvaranje epidemije. Kao alternativa 'zapadnjačkoj medicini i farmaciji' zaraženi Južnoafrikanci služili su se narodnom medicinom, to jest, koristili su voće, povrće i vitamine kako bi se borili i zaštitili od virusa. Zbog takve prakse broj stanovnika zaraženih HIV-om narastao je s 1% 1990. godine na 25% stanovništva deset godina kasnije.

Još jedan vid opasnosti predstavlja širenje netočnih i/ili neprovjerenih informacija od strane poznatih i utjecajnih osoba. Uz spomenuti primjer repera B.o.B.-a, Greve et al. (2022: 919) navode primjer bivšeg američkog predsjednika Donalda Trumpa koji je u svojoj političkoj kampanji iznosio tvrdnje da je globalno zatopljenje prevara koju su započeli Kinezi, da Barack Obama nije rođen u Sjedinjenim Američkim Državama te da cjepiva uzrokuju autizam. U istom radu (2022: 920) se navodi da lažne vijesti (eng. *fake news*) dobivaju veću pažnju i šire se većom brzinom na društvenim mrežama od istinitih vijesti. Taj podatak je dvostruko zabrinjavajući pošto ljudi mogu prihvaćati informacije koje su pročitali na društvenim mrežama bez provjere dok s druge strane, poznavanje ovog podatka može stvoriti paniku da je svaki podatak na društvenim mrežama lažan, čak i oni istiniti preneseni u dobroj namjeri, stvarajući situaciju još konfužnijom.

Prenošenjem ne-konspiratornog sadržaja, kao što su medijske objave ili službeni dokumenti, u okviru konspiratornog i zavaravajućeg, teoretičari zavjera mogu stvoriti privid legitimnosti. Kao što je objašnjeno u radu Thomas i Zhanga (2020.), vijesti o patentu nazvanom WO2020060606 – *CRYPTOCURRENCY SYSTEM USING BODY ACTIVITY DATA*, u prijevodu sustav kriptovaluta koristi podatke tjelesne aktivnosti, korišten je kao 'potvrda' za postojanje zavjere o praćenju digitalne ljudske aktivnosti. Tri šestice u imenu patenta služile su kao 'dokaz' za postojanje teorije zavjere. Microsoft Billa Gatesa osmislio je patent, a patent je predstavljen u periodu velikog broja teorija zavjera vezana uz milijardera i filantropa Billa Gatesa. Teoretičari zavjera vjerovali su da Bill Gates stoji iza čipiranja ljudi putem cijepljenja protiv COVID-19.

Korištenjem takvog pristupa pokušava se 'dokazati' i legitimirati postojanje teorije zavjere. Teoretičari zavjera žele prikazati da oni 'ne izmišljaju' svoje podatke. Opasnost leži u tome što je prikazano da patent stvarno postoji, tako da i teorija zavjere vezana uz nju 'stvarno postoji'. Neupućeni ljudi mogu povjerovati da je očigledna teorija zavjere samo 'kritika' ili objašnjenje stvarnog događaja.

Nedavna pandemija COVID-19 bila je predmet mnogih teorija zavjera. Neki autori, kao što je Rahela Markušić (2022: 119), tvrdili su da je pandemija COVID-19 služila kao katalizator teorija zavjera. Kao dokaz za porast vjerovanja u teorije zavjera navodi se činjenica da je komisija Europske unije, potaknuta teorijama zavjera vezanim uz COVID-19, napravila stranicu za 'Prepoznavanje teorija zavjere'.

Opasnost proizašla iz vjerovanja u teorije zavjera vezane uz pandemiju COVID-19 zasigurno je pojavljivanje takozvanih *antimaskera*, odnosno ljudi koji su se protivili propisanim epidemiološkim mjerama (Ančić i Cepić, 2020: 188). U članku se spominju teorije zavjere vezane uz pandemiju COVID-19, kao što su vjerovanje da bolest nije opasna ili da uopće ne postoji. Protivljenje propisanih mjera predstavljalo je protivljenje preporukama medicinske i zdravstvene zajednice, a manifestiralo se prosvjedima i nepoštivanjima mjera.

Rezultati istraživanja pokazali su da je antimaskerska reakcija bila “manjinska društvena pojava” (Ančić i Cepić, 2020: 209). Napomenuli su da se moglo pomisliti kako se radilo o jednoj široj društvenoj reakciji. Usprkos manjem opsegu nego što se prvotno mislilo, autori napominju da se ta pojava “[...] ne smije u pandemijskim uvjetima zanemarivati jer može imati negativne posljedice po zdravlje stanovništva” (Ančić i Cepić, 2020: 209-210).

Na primjeru antimaskera možemo vidjeti kako vjerovanje u teorije zavjera može predstavljati opasnost po društvo. Vjerovanje u teorije zavjera razlog je za zabrinutost, ali društveno djelovanje vođeno vjerovanjem u teorije zavjera predstavlja poziv na oprez i detaljnije proučavanje oblika koje teorije zavjera mogu poprimiti u suvremenom društvu.

Mjere suzbijanja širenja COVID-19 izazvale su još jednu negativnu reakciju stanovništva, a to je bila pojava ljudi koji se odbijaju cijepiti, to jest, pojava *antivaksera*. U radu Kelama i Dilice (2021: 286) spominje se da je antivaktersko stajalište proizašlo iz brojnih teorija zavjera vezanih uz COVID-19. Autori spominju da se vjerovalo da će se pojavom cjepiva “[...] konačno zaustaviti pandemija [...]”, ali se ispostavilo da “[...] značajan dio građana Hrvatske zazire ili štoviše, direktno odbija cijepljenje” (Kelam i Dilica, 2021: 291). Implicira se da je odbijanje cijepljenja produžilo trajanje stanja pandemije.

Valja spomenuti istraživanje koje su proveli Tadić, Brezovec i Tadić(2022: 60) o razumijevanju stavova povezanih s pandemijom. Prema rezultatima istraživanja stavovi o cijepljenju su podijeljeni, odnosno 35,4% ispitanih ima pozitivan stav o cijepljenju, a 41,3% negativan stav. Najvažniji podatak za ovaj rad je da je “[...] 52,6% sudionika koji su se cijepili ili se namjeravaju cijepiti kao argument za donošenje odluke o cijepljenju navelo povjerenje u znanost, odnosno 51,6% povjerenje u medicinsku struku” (Tadić, Brezovec i Tadić, 2022: 60.). Ti podatci, kao što su zaključili i autori, sugeriraju smanjenje povjerenja u znanost. Upravo odnos teoretičara zavjera i znanosti je odnos koji se pokušao razumjeti u provedenom kvalitativnom istraživanju.

2. Teorijske osnove istraživanja

Teorije zavjera najviše su razmatrane u okvirima psihološke i političke misli, a tek zatim sociološke i filozofske. Nakon što su prikazani određeni podatci vezani uz teorije zavjera i ljudi koji vjeruju u njih, teoretičare zavjera, možemo se okrenuti sociološkom okviru putem kojeg ćemo objasniti pojavu i širenje teorija zavjera.

Relevantnost istraživanja fenomena teorija za sociologiju naznačena je kroz cijeli rad, a to je činjenica da ljudi sve više odstupaju od znanosti i prelaze ka 'alternativnim' objašnjenjima svijeta oko sebe. Ta situacija, osim što predstavlja veliku društvenu promjenu, predstavlja i potencijal za veliku opasnost kojoj je društvo izloženo. Napuštanje znanosti može imati široke i dalekosežne implikacije za politiku, ekonomiju, kulturu i tako dalje. Upravo zbog toga je vrlo važno upoznati se s fenomenom teorija zavjera i teoretičarima zavjera. Pokušati razumjeti razloge za odbacivanje znanosti primarni je cilj ovog rada.

Kako bi se fenomen teorija zavjera obuhvatio, potrebno mu je pristupiti iz više različitih perspektiva. U ovom radu odabrane su one perspektive za koje se vjerovalo da najbolje mogu objasniti fenomen pojave i širenja teorija zavjera u suvremenom društvu. Prije nego što se objasne sociološke teorije i svrsta pojam teorija zavjera unutar njih, bitno je definirati što je to točno 'suvremeno društvo'.

2.1. Era post-istine i teorije zavjera

U nazivu rada spominje se da se znanost nalazi u 'krizi'. Preuzet od Thomasa Kuhna, ovaj pojam je u originalu označavao period u kojem se normalna znanost našla pred nepravilnošću koju dosadašnja paradigma ne može razriješiti ili objasniti. Takav period karakteriziraju “[p]roliferacija artikulacija koje se međusobno natječu, spremnost da se pokuša bilo što, izražavanje otvorenog nezadovoljstva, vraćanje filozofiji i raspravi oko fundamentalnih stvari [...]” (Kuhn, 2013: 105). Kriza koja se koristi u naslovu rada ne odnosi se na krizu unutar jedne znanstvene discipline koja zahvaća uzak broj ljudi, već na jednu širu krizu koja zahvaća cijelu znanstvenu zajednicu, pa i društvo. Riječ je o krizi statusa znanstvenog znanja, smanjenju povjerenja u eksperte i povećanje vjerovanja u alternativna objašnjenja stvarnosti – period u suvremenom svijetu koji neki autori nazivaju era post-istine (Mijović, 2023: 84-91).

Pojam 'era post-istine' (eng. *post-truth*) definira se kao period “[...] u kojem je unutar privatne i javne sfere sama istina manje bitna u odnosu na druge fenomene koji oblikuju našu percepciju i odnos sa stvarnosti”, odnosno “[...] post-istina predstavlja fenomen koji se odnosi na oblikovanja javne sfere (društveno-političke, znanstvene) u kojima su objektivne činjenice od manje važnosti u odnosu na one subjektivne, poput emocije i osobnih uvjerenja” (Mijović, 2023: 86-87).

Razdor između objektivnih činjenica s jedne strane te osobnih uvjerenja s druge može označavati period u kojemu znanost gubi na 'važnosti' u usporedbi s teorijama zavjera. Kao što je navedeno ranije, moguće je govoriti o porastu anti-znanstvenog mišljenja, o porastu vjerovanja u 'alternativne činjenice'. Predstavlja li trenutna situacija opasnost po znanost, a time i društvo u cjelini? Kako je moguće da znanost, činjenice i istina više nemaju privilegirani status?

Znanstvenici i pseudo-znanstveni teoretičari zavjera opisuju istu prirodu. Zadatak znanstvenika je, prema Lyotardu, istinito opisati referenta njegova iskaza. Referent njegova iskaza je priroda. Kada znanstvenik daje iskaz o prirodi (referentu) on je pošiljatelj iskaza. Kao pošiljatelj iskaza, on može pružiti dokaze kojim potvrđuje svoj iskaz istovremeno odbacujući svaki drugi suprotni iskaz koji se odnosi na isti referent. Davanjem znanstvenog iskaza pretpostavlja se da je referent “[...] 'izložen' u skladu s onim što on stvarno jest” (Lyotard, 2005.: 34).

Ovo naznačuje nemogućnost postojanja dva suprotna iskaza koja govore o istom referentu. Na primjer, u pitanju oblika Zemlje, Zemlja postaje referent koji se treba izložiti onakvim kakvim

on 'stvarno jest'. Ravnozemljaši odbacuju 'paradigmu' znanstvene zajednice o obliku i 'prirodi' Zemlje zastupajući stav koji je u potpunoj suprotnosti sa stavom znanstvene zajednice. I jedna i druga strana tvrde da posjeduju dokaze kojim pokrjepljuju svoje iskazu o referentu, to jest Zemlji. Iz toga proizlazi zaključak da jedan od ta dva iskaza ne opisuje referenta istinito pošto Zemlja ne može istovremeno biti i planeta i ravna. Tu se postavlja pitanje dokazivanje istinitosti dokaza.

Lyotard tvrdi da postoji dvostruko pravilo kojim bi se riješila ova poteškoća. Prvo pravilo je “[...] retoričko pravilo pravosudnog tipa: referentno je ono što što u raspravi može poslužiti kao dokaz” (Lyotard, 2005: 34-35). To znači da “[...] onoliko koliko ja mogu dokazati možemo misliti da je stvarnost onakva kakvom je kazujem” (Lyotard, 2005: 35). Drugo pravilo je već ranije implicitno spomenuto, a odnosi se na nemogućnost pružanja prijepornih ili nekonzistentnih dokaza od strane jednog referenta (Lyotard, 2005: 35).

Ovakav prikaz situacije nudi vrlo jednostavno rješenje, no era post-istine podrazumijeva gubitak povjerenja u znanost i znanstvenike. Kada govorimo o eri post-istine govorimo o “[...] slomu povjerenja u znanstveno znanje, možda i u racionalnost uopće, o kraju autoriteta znanstvene istine i o sutonu društvenog statusa znanosti” (Krstić, 2022: 804).

Postavlja se pitanje kako je došlo do toga da znanost, koja je tradicionalno držala privilegirani status u društvu, izgubila autoritet među ljudima? Brojni radovi spominju da je za rast anti-znanstvenog mišljenja 'krivo' “[...] ubrzano napredovanje i sveprisutnost informacijskih tehnologija koje se zavlače u sve pore svakodnevnog života” (Cvrtić, 2019: 66). Novi oblici medija nisu sami krivi za rušenje autoriteta znanosti. Pavić i Šundalić (2017: 40) naveli su promjene koje su nastale dolaskom novih medija, a to su individualizacija novosti te pluralizacija izvora informacija. Takve novine u suprotnosti su s tradicionalnim medijima (radio, televizija, tisak) u kojima su informacije pristizale putem manjeg broja etabliranih i (donekle) povjerljivih kanala.

Novi oblici medija su, dakako, poslužili za širenje anti-znanstvenih stavova i proliferaciju teorija zavjera. Ako su se anti-znanstveni stavovi širili putem novih oblika medija, postavlja se pitanje zašto su takvi stavovi prihvaćani?

Bitno je napomenuti da se ovdje ne želi reći da su teorije zavjera nastale zbog novih informacijskih tehnologija, odnosno, zbog ere post istine. U razne teorije zavjera vjerovalo se

puno prije pojave pojma post-istine i novih oblika medija. Pojam post-istine, pa s njim i obilježavanje suvremenog svijeta kao era post-istine, novijeg je datuma. Spominje se da “[...] anglosaksonski pojam *post-truth* (post-istina; nakon istine) službeno ulazi u javni diskurs tek 2016. godine, kada postaje i riječ godine, iako je, kao neologizam, prisutan i dokumentiran u poznatom Oxfordskom rječniku još 1992. godine” (Mijović, 2023: 84).

Društvene mreže pomogle su širenju lažnih vijesti, za koje je rečeno da se na njima brže šire nego istinite vijesti. Postavlja se pitanje zašto je to tako? Što je utjecalo na ljude da odbace svoje povjerenje u znanost i okrenu se alternativnom objašnjavanju svijeta? Pavić i Šundalić (2017: 35-36) tvrde da je znanost kroz cijelu svoju povijest nailazila na ambivalenciju od strane ljudi. Znanosti se pripisivao 'hladan' pogled na svijet i čovječanstvo, a ljude je bilo strah od promjena koju znanstvena otkrića mogu donijeti. Pretjerana racionalnost te premali naglasak na emocije i intuiciju bile su zamjerke znanosti. Očigledno je da nas te zamjerke nisu napustile.

Kako prenosi Mijović (2023: 91) glavi uzročnici doba post-istine su “[...] negiranje znanosti te kognitivna pristranost”, potpomognuti “[...] propadanjem tradicionalnih medija praćenih usponom društvenih medija i lažnih vijesti [...]”.

Kognitivna pristranost svakako može utjecati na širenje anti-znanstvenog mišljenja. Kao što je zaključio i autor, na internetu možemo pronaći potvrde vlastitih stavova te pronaći istomišljenike s kojima se slažemo. Naši stavovi, koje smo potvrdili putem ne-tradicionalnog medija, mogu biti u kontradikciji sa stavovima znanstvene zajednice. U tom slučaju propadanje tradicionalnih medija može utjecati na širenje anti-znanstvenog mišljenja. Negiranje znanosti postojalo je od kad je znanosti. Nije jasno je li se povećalo negiranje znanosti dolaskom novih medija ili smo više izloženi ekstremnim stavovima te, ako je došlo do povećanja anti-znanstvenog znanja, postavlja se pitanje zašto.

U svom radu Mijović prenosi da “[...] negiranje znanosti dovodi do skepse u istinitost svega” (2023: 91). Izrazita skepsa jedna je od značajki predmeta istraživanja ovog rada – 'totalnih' teorija zavjera. Činjenica je da postoje ljudi koji imaju “umanjeno povjerenje” ili “potpunu skepsu u znanost”. Jedno od objašnjenja za smanjenje povjerenja u znanosti prenosi Mijović, a navodi se da “[...] relativizacija znanstvenih otkrića, rezultata i studija dovodi do društvenih posljedica” (2023: 92). Pojednostavljeno, to bi označavalo da “[...] određena znanstvena studija dovede u pitanje relevantnu znanstvenu studiju o štetnosti nikotina ili pesticida, ili pak

klimatskih promjena, te kao takva izazove sumnju u validnost autentične znanstvene spoznaje” (Mijović, 2023: 92).

Takvo objašnjenje uključuje zavjeru određenih znanstvenika koji su se urotili protiv prevladavajućeg znanstvenog stava. Razlog zbog kojeg su se urotili može biti ideološki ili financijski motiviran. Bilo kako bilo, vjerojatno je da takvo postupanje može stvoriti konfuziju kod ljudi koji će postepeno gubiti povjerenje koje su imali u znanost. U svom radu, Pavić i Šundalić (2017: 36) predlažu da je došlo do promjene u shvaćanju znanstvenika. Znanstvenici više nisu prikazani kao heroji koji traže istinu kako bi pomogli čovječanstvu već su prikazani kao ljudi s upitnom etikom koji rade u interesu korporacija te kako su njihova otkrića negativno utjecala na okoliš. Uz znanstvenike, koji zbog određene agende potiču smanjenje povjerenja u znanost, znanstvena otkrića su također znala stvarati osjećaj panike među stanovništvom. Taj fenomen opisuje Ulrich Beck.

2.2. Teorije zavjera u okviru društva rizika

Kako bi objasnili razloge napuštanja znanosti kao referentni okvir objašnjenja svijeta koristit ćemo dva teorijska pravca. Prvi teorijski pravac koji ćemo prikazati odnosi se na pojam 'društva rizika' njemačkog sociologa Ulricha Becka. U svom kapitalnom djelu *Risk Society: Towards a New Modernity*, Beck izlaže da su ljudi u prijašnjim vremenima bili izloženi eksternim opasnostima dok smo danas izloženi rizicima proizašlih iz internih odluka (1992: 155). To bi značilo da je, zbog napretka znanosti, došlo do promjena shvaćanja opasnosti. Ti eksterni, prirodni rizici obuhvaćaju “[...] poplave, oluje, suše, neplodne godine, požare, zemljotres, glad, kugu, visoke razine smrtnosti djece i slično” (Karadžić, 2018: 91). Interni, odnosno proizvedeni rizici, označavali bi rizike “[...]visoke vjerojatnosti, odnosno predstavljaju veću prijetnju”, a “[...] po karakteru mogu biti globalni (potencijalni nuklearni rat, ekološki rizici, globalne klimatske promjene, recesija i kolaps svjetske ekonomije, naftna kriza i terorizam) i individualni (rizici po život i zdravlje, rizici od genetički modificirane hrane, rizici po brak i obitelj, zarazne bolesti i slično)” (Karadžić, 2018: 92).

Rizici i opasnosti koji su produkt suvremenog doba mogu utjecati na porast anti-znanstvenog mišljenja. Prema Becku, “Znanost je jedan od uzroka, medij definiranja i izvor rješavanja rizika” (1992: 155). Moguće da je upravo zbog toga došlo do napuštanja znanosti te povećanje vjerovanja u alternativna objašnjenja svijeta. Primjeri atomske bombe ili katastrofe u Černobilu zasigurno su produbili osjećaj ambivalencije koji su ljudi već od prije imali prema znanosti.

Znanost sada predstavlja opasnost po svijet i ljude te ljudi prema znanosti imaju sve manje povjerenja.

U svom radu Pavić (2013: 151) navodi da su pseudo-znanstvenici obećali ljudima smanjiti rizike i 'demaskirati' znanost te time stvoriti 'znanstveni raj' u kojem će svi znanstvenici biti iskreni, a rizici neće postojati ili će biti vrlo mali. Drugim riječima, pseudo-znanstvenici parazitiraju nad postojećim strukturalnim slabostima moderne znanosti te koriste te slabosti u svoju korist.

Takvu praksu možemo vidjeti kod suvremenih teoretičara zavjera. Kao što je i ranije opisano, teoretičari zavjera koriste postojeći strah te na njega 'nadograđuju' svoju teoriju zavjere. Primjer za takvu praksu može se pronaći u suprotstavljanju epidemiološkim mjerama za vrijeme pandemije COVID-19. Strah od *lockdowna* ili strah od cijepljenja predstavljao je 'platno' na koje su se razne teorije zavjera 'prikvačile', čime su dobile na popularnosti. Ljude je strah neizvjesnosti, strah od toga što donosi budućnost, budućnosti koja je "po definiciji nepredvidljiva i problematična" (Pavić, 2013: 150).

Nije jasno koji točno interesi motiviraju teoretičare zavjera. Za pretpostaviti je da se radi o povećanju popularnosti koja može voditi financijskoj dobiti kroz prodavanja knjiga na tu temu ili je u pozadini sebična želja za popularnošću. To pitanje zahtjeva posebno istraživanje i analiziranje.

U svom radu Pavić (2013: 150) naglašava da nije slučajnost zašto baš danas dolazi do velike popularnosti teorija zavjera i pseudo-znanstvenika. Post-moderno društvo u kojem su rizici sveprisutni predstavlja savršeno 'tlo' za 'nicanje' teorija zavjera. Pavić (2013: 152) 'krivca' pronalazi i u relativizaciji i demokratizaciji znanja, odnosno u stavu da svatko može vjerovati u što želi vjerovati i nitko ne bi trebao nametati svoje stavove i vrijednosti drugima. Upravo je spoznajni (epistemološki) relativizam, odnosno konstruktivizam, sljedeća teorija kojom će se objasniti napuštanje znanosti u suvremeno doba.

2.3. Konstruktivizam i relativizam kao objašnjenje rasta vjerovanja u teorije zavjera

Bruno Latour često je opisivao kao relativist – opis s kojim se nije slagao. Na tu 'kritiku' odgovorio je da ga ne uzrujava "[...] odviše prigovor za relativizam jer je takvoj vrsti osporavanja već dugo izvrgnut pa mu gotovo ništa ne znače" (Kalanj, 2011: 241). Svoj pristup

znanosti nazivao je konstruktivizam kako bi objasnio ljudske i ne-ljudske faktore pri 'konstruiranju činjenica'. “Nije bilo nikakve sumnje da laboratoriji, akceleratori čestica, teleskopi, nacionalne statistike, sateliti, divovski računari predstavljaju artificijelna poprišta koja su stvorena ljudskom rukom i koja imaju svoju povijest kao katedrale, procesori ili lokomotive” (Latour 2006:128-129 navedeno u Kalanj, 2011: 240).

U svom djelu Nikada nismo bili moderni, Latour objašnjava sukob između Boylea i Hobbesa. Latour piše da “Boyle i njegovi kolege napuštaju izvjesnost apodiktičkog rasuđivanja za doksu. Ta doksa nije neobuzdana mašta lakovjernih masa, nego novi mehanizam koji će privući pristajanje jednakih. Radije nego na logici, matematici ili retorici, Boyle se temelji na parajurističkoj metafori: vjerodostojni svjedoci, imućni, i u dobroj vjeri okupljeni oko mjesta radnje, mogu svjedočiti o postojanju neke činjenice, *the matter of fact*, čak i ako ne poznaju njezinu pravu prirodu. Boyle tako pronalazi empirijski stil koji još i danas rabimo” (Shapin, 1991a navedeno u Latour, 2004: 23).

Opisani događaj predstavlja oblik razvijanja znanosti. Potvrđujući svoj stav, Latour odgovara na pitanje “[...] jesu li činjenice konstruirane u potpunosti u laboratoriju? [...]” s “[d]a, činjenice su kratko i jasno složene u novoj postavi u laboratoriju [...]” (2004: 23). Zbog takvog stava naišao je na kritike “[...] epistemologa koji uporno smatraju da činjenice, naravno, nisu konstruirane [...]” (Kalanj, 2011: 240). Na pitanje “[...] jesu li ipak (činjenice, op.a.) lažne ako ih je konstruirao čovjek?” odgovara s “[n]e [...]” zato što “[m]i poznajemo prirodu činjenica jer smo ih stvorili u uvjetima koje potpuno nadziremo” (Latour, 2004: 23-24).

Tezu da u konstruiranju činjenica sudjeluju ljudi i ne-ljudi objašnjava se i sljedećim primjerom. Opisujući svjedočenje u laboratoriju, Latour govori “[d]osada su svjedoci uvijek bili ljudska ili božanska bića – nikada ne-ljudska. Tekstove su pisali ljudi ili ih je nadahnjivao Bog – nikada nisu bili nadahnuti ili napisani od ne-ljudi. Pred sudovima su se odvijali brojni procesi ljudima i bogovima – nikada parnice koje su osporavale ponašanje ne-ljudi u nekom laboratoriju pretvorenom u sudnicu” (2004: 29). Prema Boyleu, kako prenosi Latour, “[...] inertna tijela, nesposobna za volju ili predrasudu, ali kadra pokazati, označiti, pisati i črčkarati na laboratorijskim instrumentima i pred svjedocima dostojnim povjerenja. Ti ne-ljudi, lišeni duše, ali kojima se pridaje neki smisao, čak su pouzdaniji nego zajednica smrtnika kojima se pripisuje volja, ali su lišeni sposobnosti da na pouzdan način ukazuju na fenomene” (2004: 29).

Uvođenje ne-ljudi te uvođenje učenih svjedoka koji prateći ne-ljude uviđaju i ukazuju na fenomene predstavlja nadogradnju tadašnje znanosti. Znanost kao aparat je, da se koristimo

Latourovim izrazom, konstruirana. Latour tvrdi da su i činjenice konstruirane. Takav stav, između ostalog, poslužio je znanstvenicima 'prirodnjacima' kao *casus belli* za znanstvene ratove sredinom 90ih godina.

Znanstveni ratovi (eng. science wars) predstavljaju period iz sredine 90ih godina prošlog stoljeća u kojem su se vodile 'bitke' između prirodnoznanstvenih 'antirelativista' i društvenoznanstvenih 'relativista', a započeli su 'Sokalovom psinom' (Perožić, 2008: 10-11). Fizičar Alan Sokal poslao je kulturološkom časopisu *Social Text* članak pod nazivom *Prelaženje preko granica: prema transformativnoj hermeneutici kvantne gravitacije*. Nakon objavljivanja članka potvrdio je napisani članak znanstvena prijevarena, a cijeli 'skandal' pridobio je pažnju šire javnosti. Cilj tog satiričnog teksta bio je "krajnje ozbiljan" – njega brine "...raširenost, ne samo nonsensa i površnog mišljenja... onog koji poriče postojanje objektivne stvarnosti..." (Sokal, 2002: 93). Što se tiče političkih implikacija teksta, Sokal je htio 'prokazati' post-modernističku ljevicu "[...] koja sumnja u realnost svijeta, monopolizira socijalna objašnjenja [...]" (Polšek, 1998: 225). Prema Collinsu (1983: 267) 'relativizam' je predstavljao najsnažniju varijantu sociologije znanstvenog znanja, a pod tim pojmom se pretpostavljalo da "ne postoje fiksne točke u fizičkom svijetu niti fiksno područje logike koje bi prisililo suglasje između nepristranih promatrača ili mislilaca iz radikalno drugačijih kultura". Sokalova psina ukazala je, u svojem najmanjem omjeru, greške koje čine recenzenti u društveno-znanstvenim stručnim časopisima.

Ipak, društvene znanosti nisu jedine podložne znanstvenim prijevarama. Afera vezana uz braću blizance Bogdanov pokazala je da su prijevare moguće i u 'hard' prirodnim znanostima. Ako su greške u društvenim znanostima opisane kao "benignije" ili bezopasnije, onda su greške u prirodnim znanostima "opasnije" (Polšek, 1998: 232). Naime, braća blizanci i fizičari Bogdanovi, objavljivali su sumnjive članke s neprovjerenim (i netočnim) podacima u nekim od najznačajnijih svjetskih znanstvenih časopisa s polja fizike – članke koje su nastavili braniti za razliku od fizičara Sokala (Polšek, 2009: 1024-1026). Ta afera je pokazala da su rigorozne znanosti, kao i društvene znanosti, podložne znanstvenim prijevarama (Polšek, 2009: 1028).

Ta dva događaja iz povijesti znanosti mogu objasniti trenutno stanje znanosti. Skandali sa znanstvenim prijevarama zahvatila su 'oba pola' znanosti, onaj prirodnih i onaj društvenih znanosti tako da možemo tumačiti da se 'kriza' odnosi na znanost u cjelini. U intervjuu za *New York Times*, Bruno Latour je rekao da su njegova 'krićka oružja', to jest njihova groteskna

karikatura, 'krijumčarene' na stranu teoretičara zavjera kako bi sijali sumnju u znanstvene činjenice (Kofman 2018). Kada je Latourova teorija stvarana, bio je siguran u autoritet znanosti, ali se dolaskom teoretičara zavjera, koji ne dijele mišljenje da postoji zajednički svijet, sve promijenilo. Zaključak je da je trenutna era post-istine potvrda Latourovih teorija, a ne da su teorije zavjera produkti tih teorija. Moguće je izvući zaključak da su se ta 'unutarnja' kolebanja proširila na društvo. Da se znanost više ne shvaća kao jedini i 'temeljni' autoritet za objašnjenje svijeta. Pribjegavanje teorijama zavjera, odbacujući znanost kao referentni okvir za objašnjenje stvarnosti, naslućuje da je taj autoritet 'oštećen'.

Pitanje 'originalne' demarkacije znanosti od pseudo-znanosti te pitanje tko ima autoritet za proglasiti određeno 'znanje' krivovjerjem unutar znanosti vrlo je komplicirano te su ta pitanja, a pogotovo prvo, bila ključna za filozofiju znanosti tijekom 20. stoljeća (Resnik i Elliott, 2023: 261-262). Ipak, Kuhn je predložio jednostavnije rješenje tom problemu. Autoritet koji bi služio kao provjera 'znanstvenosti' (ili ne-znanstvenosti) jedne teze je znanstveni udžbenik. "Kao izvor autoriteta uglavnom na umu imam znanstvene udžbenike, zajedno s popularizacijama i filozofskim djelima koja su modelirana na temelju tih udžbenika" (Kuhn, 2013: 149).

U udžbenicima su sadržane najnovije paradigme jedne znanstvene discipline. Te paradigme, u određenom vremenu, razlikuju 'znanstveno' od ne-znanstvenoga za pojedinu znanstvenu disciplinu. Sve ono što se direktno suprotstavlja zadanoj i ustanovljenoj paradigmi, sve ono što ne može 'koegzistirati' zajedno s paradigrama znanstvene discipline postaje ne-znanstveno. Takvi ne-znanstveni stavovi itekako mogu biti zastupljeni izvan zajednice određene znanstvene discipline, ali nerijetko i unutar nje – primjer čega je ranije spomenuta afera s braćom Bogdanov.

"Da bi ispunili svoju funkciju oni ne moraju pružiti autentičnu informaciju o načinu na koji su te osnove prvi put sagledane i potom prihvaćene od struke. Barem u slučaju udžbenika postoje dobri razlozi zašto bi oni u ovim stvarima sustavno davali pogrešnu sliku" (Kuhn, 2013: 150). Ovdje Kuhn želi naglasiti način na koji znanstvena zajednica želi prikazati razvoj određene znanstvene discipline kao kumulativan razvoj lišen unutarnjih sukoba i turbulencija, odnosno kriza. Ta 'pogrešna slika' koju spominje je upravo taj ideal nesmetanog i pravocrtnog razvoja znanosti. Nakon znanstvene revolucije slijedi pisanje novih znanstvenih udžbenika koja prikazuju tu revoluciju kao jednu etapu u kumulativnom i pravocrtnom razvoju znanstvene discipline. "Iz razloga koji su istodobno i očiti i visoko funkcionalni, znanstveni udžbenici, kao

i najveći dio starijih povijesti znanosti, pozivaju se samo na onaj dio rada ranijih znanstvenika koji se lako može promatrati kao doprinos postavljanju i rješavanju onih paradigmatičkih problema kojima se bavi. Djelomično putem selekcije, a djelomično putem iskrivljavanja, znanstvenici ranijih vremena implicitno su predstavljani kao da su radili na istom sklopu utvrđenih problema i u skladu s istim sklopom utvrđenih kanona koje je najnovija revolucija u znanstvenoj teoriji i metodi učinila da izgledaju znanstvenima” (Kuhn, 2013: 151). Upravo zbog toga se stječe krivi dojam u društvu da je znanstvena zajednica homogena po svim pitanjima i problemima. Ispada da je znanost uvijek bila na 'pravoj strani povijesti', ignorirajući cijelu povijest znanstvenih revolucija u kojoj “[...] znanstvenici zauzimaju drugačije stavove prema postojećim paradigmama [...]” (Kuhn, 2013: 105).

Takav pristup znanstvene zajednice im ne pomaže već odmaže zato što je moguće da zbog njega dolazi do proliferacije anti-znanstvenog mišljenja u društvu. Današnje društvo, koje ima pristup velikom broju informacija, ne prepoznaje sukobe i rasprave unutar znanstvene zajednice kao nešto 'normalno'. To se, ja argumentiram, upravo kosi s njihovim idealom znanosti koja je uvijek spremna dati jedan nedvosmislen i točan odgovor društvu. Način kojim se želi održati ideal kumulativnog linearnog napretka znanosti, kojoj je to ukorijenjeno u ideologiji znanstvene struke, može predstavljati opasnost za cjelokupnu znanost.

Kada govori o znanju i znanosti, Lyotard (2005: 50-51) kaže da “[z]nanje ovdje ne nalazi vrijednost u sebi samome, u subjektu koji se razvija aktualizirajući svoje mogućnosti spoznavanja, već u praktičnom subjektu koji je čovječanstvo. Načelo kretanja koje pokreće narod nije znanje u svojoj autolegitimaciji već sloboda u svom samoutemeljenju, ili ako vam se više sviđa reći u svojem samoupravljanju” te “[s] ovog gledišta pozitivno znanje ima samo ulogu informiranja praktičnog subjekta o tome u koju se stvarnost izvršenje propisa treba upisati. Ono mu omogućuje da odredi moguće izvršivo, ono što se može napraviti. Ali obvezatno izvršivo, ono što mora napraviti, ne pripada mu. Jedno je mogućnost nekog djelovanja, a drugo je njegova pravednost. Znanje više nije subjekt, ono je u njegovoj službi; njegova jedina legitimnost (no značajna) je omogućiti moralnosti da postane stvarnost”.

Ovime Lyotard želi pokazati odnos između znanja i (praktičnog) subjekta. Legitimnost znanja potvrđuje se kada, u 'službi' subjekta, teži omogućavanju moralnosti u svijetu. Nastavljajući, Lyotard dolazi do sličnog zaključka kada kaže “[t]ime nastaje odnos znanja i društva i države koji je u načelu odnos sredstva i cilja. No znanstvenici to mogu prihvatiti samo ako politiku, to

jest cjelinu propisa, države ocijene pravednom. Oni mogu osporavati propise država u ime civilnog društva čiji su članovi ako procijene da država ne predstavlja društvo na odgovarajući način. Ona im vrst legitimnosti priznaje autoritet, u svojstvu praktičnih ljudskih bića, da uskrate znanstvenu pomoć političkoj vlasti koju smatraju nepravednom, to jest ne utemeljenom na istinskoj autonomiji. Mogu ići čak tako daleko da koristeći svoju znanost pokažu kako u društvu i državi nije ostvarena autonomija. Ovdje vidimo kritičku ulogu znanja. Ali preostaje činjenica da je njegova krajnja legitimnost služenje ciljevima koje postavlja praktični subjekt to jest autonomna zajednica” (2005: 51-52).

Takav autoritet, čak se može reći i 'moć', znanosti nisu osporavali samo pseudo-znanstvenici, teoretičari zavjera, ili općenitije, anti-znanstveno nastrojena masa. Osporavanje znanosti pristizalo je i od ranije spomenutih relativista. U radu Geiger (2002: 103) spominje se da “[...] 1960-ih i 1970-ih godina rasprave o vrijednosnoj neutralnosti znanosti dolaze u prvi plan” te da su autonomnost i nezavisnost znanosti “mitovi”.

Takav stav mogao bi se opisati i kao problem nove demarkacije, za razliku od već spomenute originalne demarkacije. Ta nova demarkacija nastala je iz odbacivanja ideala znanosti da na znanost ne utječu vrijednosti, koji je bio dio logičke pozitivističke agende (Resnik i Elliott, 2023: 265). Problem nove demarkacije znanosti može stvoriti konfuziju i preispitivanje autoriteta znanost u ljudi – što bi moglo voditi vjerovanju u 'alternativne' referentne okvire za objašnjenje stvarnosti kao što su teorije zavjera potpomognute pseudo-znanstvenim argumentima. U najboljem slučaju takav stav je narušio sliku o “[...] ekscentričnom znanstveniku heroju koji je spreman i vlastiti život žrtvovati za Istinu [...]” (Geiger, 2002: 104).

II. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE

3. Metodologija

Svrha ovog kvalitativnog istraživanja je prodrijeti u razloge za odbacivanje znanosti kao referentnog okvira za objašnjenje svijeta. Pretpostavka je bila da će upravo teoretičari zavjera, koji, kao što smo ranije vidjeli, drže negativne stavove spram autoriteta pa tako i znanosti, moći dati kvalitetne razloge za odbacivanje znanosti kao referentnog okvira za objašnjenje svijeta.

Uz to, spomenuta je oprečnost između znanstvenika s jedne strane te pseudo-znanstvenih teoretičara zavjera s druge strane. Primjeri za to su negiranje postojanja COVID-19 virusa i vjerovanje u ne-sferičan oblik Zemlje. Ako virus i Zemlju podrazumijevamo kao referente, tada su znanstvenici i pseudo-znanstveni teoretičari zavjera u neskladu. Na potpuno suprotne načine opisuju iste referente. Zbog toga su teoretičari zavjera, koji se još mogu nazivati i postmoderni ljudi, prikladni za proučavanje napuštanja znanosti kao referentnog okvira za objašnjavanje svijeta.

Ranije su prezentirani rezultati istraživanja teorija zavjera koja su se, uglavnom, fokusirala na brojnost teoretičara zavjera u određenoj državi ili analizi diskursa teoretičara zavjera. Malo koje istraživanje je za cilj imao ispitati razloge za odbacivanje znanosti i 'priklanjanju' 'alternativnim' objašnjenjima svijeta. Kako bi obuhvatili razloge teoretičara zavjera za odbacivanje znanosti i mišljenja o znanstvenoj zajednici koristili smo se jednom od osnovnih metoda kvalitativne metodologije – intervjuom, i to dubinskim polustrukturiranim intervjuom. “Većina intervjuova u kvalitativnim istraživanjima su polustrukturirana, a kao posljedica istraživačkog interesa odgovori su spontaniji te ostavljaju prostora za objašnjenja i razgovor” (Brinkmann, 2008.:470 navedeno u Sviričić Gotovac, 2010: 209). Spontaniji razgovor bio je potreban za istraživanje ove teme kako bi se ispitanici opustili i opširnije objasnili svoja stajališta. Protokol kvalitativnog istraživanja uključivao je tri osnovne teme o kojima se diskutiralo. Prva tema se odnosila na stavove teoretičara zavjera. U toj temi bilo je predviđeno da ispitanici sami objasne u što točno vjeruju, odnosno ne vjeruju. Također, u toj diskusiji se ispitalo mišljenje ispitanika o retoričkoj moći pojma 'teoretičar zavjera'. U drugoj temi se razmatrao odnos između teoretičara zavjera i znanosti – smatraju li sve znanstvenike i svaku znanstvenu disciplinu 'suspektom', mišljenja o problemu 'nove demarkacije' i slično. Treći set pitanja fokusirao se na odnos teoretičara zavjera i medija, to jest, na mišljenje o načinu na koji su teoretičari zavjera prikazani u društvu.

Korišteni uzorak u ovom istraživanju bio je uzorak snježne grude, takozvani *snowball sampling*. Korišten je taj ne-probabilistički uzorak zbog teškoće pronalaska ispitanika. Prilikom odabira najprikladnijeg uzorka bili smo vođeni mišlju da su teoretičari zavjera marginalizirana društvena skupina. Takvo mišljenje je opravdano zbog određenih karakteristika teoretičara zavjera koja su ranije spomenuta. U prvom smislu tu se misli na nepovjerenje prema

autoritetu, a tako i znanstvenom autoritetu. Zbog toga se vjerovalo da će potencijalni ispitanici odbiti sudjelovanje na istraživanju za izradu diplomskog rada. Nakon što je pronađen prvi teoretičar zavjera, preko njega se pokušalo doći do novih osoba koje bi sudjelovale u istraživanju. Na kraju su ukupno provedena 3 dubinska intervjua. U konceptualizaciji istraživanja bilo je planirano 5 do 10 intervjua. Nažalost, veliki broj kontaktiranih osoba odbio je sudjelovati u intervjuu uglavnom navodeći manjak interesa za eksponiranje, odnosno pričanje o teorijama zavjera s njima nepoznatom osobom koja dolazi iz, po njima, 'neprijateljske' sredine. Bitno je napomenuti i da ih je zabrinjavala činjenica što će intervjui biti snimani, a od te prakse se nije smjelo odustati pošto je nemoguće napraviti istraživanje bez snimljenih intervjua.

Prosječno trajanje intervjua je 60 minuta. U istraživanju su sudjelovala tri muškarca. Jedan muškarac u četrdesetim godinama, jedan muškarac u pedesetim godinama i jedan muškarac u šezdesetim godinama.

Prije izlaska na teren, od etičkog povjerenstva Odsjeka za sociologiju Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, zatražena je procjena etičnosti istraživanja. Povjerenstvu je poslana osnovna konceptualizacija istraživanja, kao i detalji zaštite sudionika istraživanja te način čuvanja i obrade podataka. Etičko povjerenstvo Odsjeka za sociologiju Fakulteta hrvatskih studija donijelo je odluku kojom se istraživanje smatra usklađenim s važećim strukovnim etičkim kodeksom.

Sudionicima su prije sudjelovanja objašnjeni osnovni ciljevi, svrha i predmet istraživanja. Također im je predstavljen način na koji će se podaci dobiveni intervjuima koristiti u daljnjoj analizi podataka. Sudionicima je naglašeno kako je istraživanje dobrovoljno, te da u svakom trenutku mogu odustati od sudjelovanja. Identitet sudionika istraživanja bio je sakriven u procesu snimanja. Autor rada kroz proces istraživanja garantirao je potpunu diskreciju. Važno je napomenuti kako se u niti jednoj fazi istraživanja nisu bilježili osobni podaci koji bi eventualno mogli naslutiti o kojoj je osobi riječ (koja je bila sudionik intervjua). Izvorni audio zapisi dostupni su samo autoru studije, a anonimizirani transkripti dostupni su zainteresiranoj znanstvenoj i stručnoj javnosti na zahtjev i mentorima istraživanja. Originalni podaci

namjeravaju se čuvati u periodu od 5 godina na osobnom računalu autora istraživanja. Podaci su zaštićeni lozinkom koja je poznata samo autoru studije (uz mogućnost uvida mentoru rada).

Cijelo istraživanje poduzeto je od strane jednog istraživača, to jest autora rada. Intervjui su provedeni na mjestima koja su predložili sudionici istraživanja u svrhu što većeg osjećaja ugone tijekom samog intervjuiranja. Ta mjesta su bila obližnji kafić sudionika u jednom slučaju te na radnom mjestu sudionika u dva slučaja. Intervju odrađen na javnoj lokaciji, odnosno kafiću, odrađen je u prihvatljivim uvjetima s obzirom na bučnost. U jednom od dva intervjua koja su provedena na radnom mjestu bilo je manjih poteškoća. Naime, zbog toga što je sudionik bio na radnom mjestu intervju se ponekad prekidao kako bi sudionik mogao raditi svoj posao. Sudionik je odbio premjestiti proces intervjuiranja na alternativnu lokaciju. Povremena prekidanja intervjua nisu značajnije naštetila radu tako da je intervju priveden na započetoj lokaciji. Priroda posla sudionika istraživanja dozvoljavala je obavljanje intervjua za vrijeme radnog vremena, štoviše, to je bila izričita želja sudionika.

Poteškoća istraživanja napuštanja znanosti kao referentnog okvira za objašnjavanje svijeta je marginalizacija, odnosno stigma vezana uz teoretičare zavjera koja je i ranije spomenuta. Zbog toga je moguće da su potencijalni sudionici odbili sudjelovati u istraživanju. Svi potencijalni sudionici koji su bili kontaktirani bez posrednika odbili su sudjelovati u istraživanju. To sugerira nepovjerenje koje teoretičari zavjera imaju prema ljudima koji ne pripadaju njihovoj zajednici ili dolaze iz zajednice s kojom se teoretičari zavjera ne slažu, u ovom slučaju znanstvene. Kao što je i ranije spomenuto, veliki broj ljudi odbio je sudjelovati u istraživanju zato što nisu vidjeli nikakav interes u doprinosu znanosti.

Druga poteškoća proizlazi iz činjenice da su svi naknadni sudionici preporučeni od prve kontaktirane osobe u lancu. Zbog toga je moguće da teoretičari zavjera nisu obuhvaćeni u cijelosti, to jest, svi sudionici su donekle dijelili slične stavove pošto su bili međusobno prijatelji ili poznanici. Također, kao što je i ranije spomenuto, manje poteškoće su proizašle za vrijeme jednog intervjua koji se obavljao dok je sudionik bio na svom radnom mjestu u radno vrijeme. Tijekom cijelog trajanja intervjua samo su istraživač i sudionik bili u istoj prostoriji, tako da niti jedan drugi zaposlenik nije utjecao na istraživanje niti je istraživanje utjecalo na rad ostalih zaposlenika.

Može se naglasiti i treća poteškoća, odnosno nedostatak istraživanja, a to je stavljanje manje fokusa na treći set pitanja koji se bavio odnosom teoretičara zavjera i medija. Procjena je da je ta tema vrlo opširna i zaslužuje zaseban rad koji bi ju obuhvatio. U ovom radu taj je odnos samo spomenut i nije pridana veća pažnja tom aspektu.

4. Rezultati istraživanja

Nakon odrađenog intervjuiranja na terenu, izrađeni su transkripti. U transkriptima su sudionicima istraživanja dodijeljeni kodovi kako bi se zaštitio njihov identitet. Sudionici su arbitrarno naslovljeni brojevima od 1 do 3, što se pridržavalo konzistentno tijekom cijelog rada. Rezultatima se pristupilo kroz tematske blokove. Svaki od tematskih blokova poslužio je u osvjetljavanju razloga za napuštanje znanosti kao referentnog okvira. Prvo su prikazani stavovi sudionika koji se mogu opisati kao anti-znanstveni. Zatim se istražilo njihovo mišljenje o pojmu 'teoretičar zavjera'. U središnjem bloku, koji bi se mogao nazvati i ključni blok, sudionici su izrekli mišljenja o znanosti i znanstvenoj zajednici. Predzadnji i zadnji tematski blok bave se mišljenjima sudionika o budućnosti svijeta odnosno, o nazivu koji bi koristili kako bi opisali sebe. Pri analizi podataka nisu korišteni posebni računalni softveri.

4.1. U što točno vjeruju ljudi prozvani 'teoretičarima zavjera'

Ranije smo mogli pročitati razna vjerovanja koja se vežu uz teoretičare zavjera. Neka od njih su, na primjer, vjerovanje da je američki predsjednik John F. Kennedy ubijen u zavjeri, odnosno da Lee Harvey Oswald nije djelovao sam ili da virus COVID-19 ne postoji, to jest, nije opasan. Vidjeli smo da rijetko kada postoji vjerovanje u samo jednu teoriju zavjere pa čak i da postoje različite 'interpretacije' teorija zavjera. Zbog toga nam je važno istražiti 'matricu' ili sklop teorija zavjera koju sačinjavaju vjerovanja jednog teoretičara zavjera.

Od lažnih napada koji se proglašavaju, ono, napadima terorističkima ili slično, a za koje ne vjerujemo da su se dogodili. Na primjer od 9/11 pa do nekakvih bombaških napada ili pucnjava po školama koji se možda nisu dogodili, a možda jesu, ali postoji razlog zašto bi netko mislio da se nisu dogodili. I sad mi kad istražujemo to tražimo razloge zašto to možda nije bilo onakvo kako kažu u službenim verzijama, odnosno, u medijima ili, ono, neke njihove verzije. Bavim se istraživanjem, znači, svega šta primijetim da se dogodilo. To može bit' od toga kakvog je oblika Zemlja

do toga postoje li klimatske promjene. Jesu li se dogodili različiti napadi. Postoji li baš sve onako kako su nam rekli, odnosno, je li ovo stvarno 2023. godina, na primjer, ili je 1023. godina. Možda tisuću godina fali. Možda fali par stoljeća. Ima puno teorija koje dosta dobro objašnjavaju neke stvari koje, ovak', možda nekome tko se nikada nije bavio nikada mu ne padnu na pamet. Ali kada čovjek malo uđe u to, stvarno postaje čudno... neki događaji postanu stvarno čudni. I onda kad se uzmu u obzir te neke teorije ti događaji dobivaju više smisla. (Ispitanik 3, 2023)

Iz navedenog se može uočiti izrazita sumnja. Bitno je napomenuti da sudionik samo naznačuje mogućnost postojanja teorije zavjere te je teško procijeniti vjeruje li čvrsto u teorije zavjera koje spominje. Također se može uočiti i određena skepsa prema samim teorijama zavjera.

Na primjer ja ne prihvaćam koncept hipoteze evolucije. Jel', ustvari makro evolucije. Mi, recimo, možemo podijeliti na mikro i makro evoluciju. Oni kojima to ne odgovara, koji zastupaju koncept makro evolucije, oni baš nisu sretni zbog te podijele mikro i makro evolucije. Ali znači, što se tiče recimo mikro evolucije, mi vidimo da, recimo, postoje različite vrste pasa. Jel'. Mi imamo chihuahuu, imamo bernardinca. Mi ćemo sve njih staviti u kategoriju pasa. Tako da, na osnovu toga što će netko... Imamo ljude koji imaju različitu boju kože, različitu boju očiju... ne znam ni ja, građu i tako dalje. To onda bi oni mogli pripisati kao evolucija. Mi vidimo da se tu radi o mikro evoluciji, jel'. Problem nastupa u tome što oni sve elemente iz mikro evolucije pripisuju makro evoluciji. Pa žele tvrditi, to uče djecu u školi da je prvo kamen sam od sebe oživio. Iz jednog trenutka je kamen odlučio da želi biti živ. Pa onda taj kamen koji je postao živ je krenuo... se parit. ja malo karikiram. Pa ja ne znam, u jednom trenutku se u moru pojavila riba... Koja je sad živa. Pa je onda ta riba odlučila izaći na kopno, pa kad je ona odlučila izaći na kopno onda je njoj trebalo, jasno opet karikiram, milijarde godina da bi njoj ruke narasle. Nitko ne postavlja pitanje kako to... koliki je to period, kako je ta riba... Mislim kad se kaže milijarde godina, kako ta riba, ona ima svoj vijek života. Kako ta riba... živi. Dal' njen potomak nasljeđuje gdje je ona stala. Ne nasljeđuje. (Ispitanik 1, 2023)

Ispitanik naznačen brojkom 1 držao se samo jedne teorije zavjere, odnosno pseudo-znanstvenog stajališta kreacionizma. Takve teorije zavjera, koje su u radu nazvane 'totalne' teorije zavjera, uključuju više vjerovanja koja se mogu nazvati pseudo-znanstvenima ili teorijama zavjera kao što su sumnja u starost Zemlje, oblik Zemlje i način nastanka života na Zemlji.

Generalno sve. Znanstvena zajednica sve ovakve stavove koji nisu mainstreamski odbacuje kao neznanstvene kako bi obranila svoje stavove. Upravo je tu sad razlika ili konfrontacija po još uvijek... nekako pojedinaca prema toj općoj znanstvenoj zajednici. Mislím, možemo nabrajati pojedinačno tako, ali uglavnom u svemu u čemu se, eto... odmičemo od te službene znanstvene istine... To se s druge strane proglašuje... tako teorija zavjere, neznanstveno ili kakve god se etikete tome pridodaju. (Ispitanik 2, 2023)

U ovom citatu iz intervjua možemo izvući zaključak da se svaki stav koji odstupa od znanja ili paradigme znanstvene zajednice može nazvati pseudo-znanstvenim ili teorijom zavjera. Takav stav blizak je definiciji pseudo-znanosti koji je naveden u teorijskom dijelu rada. Sudionik nije naglasio pojedinačno teorije zavjere u koje vjeruje.

4.2. Etiketa 'teoretičar zavjera' je uvredljiva i ponižavajuća

Ranije je naglašena retorička moć pojma 'teorija zavjera'. Pojam 'teoretičar zavjera' pripisuje se osobama koje vjeruju u teorije zavjera. Kada se etiketa prišiva za osobu, umjesto za ideju, dolazi do veće stigmatizacije. Prema pojmu 'teorije zavjera' pojedinci se mogu odnositi s ambivalentnim stajalištem dok pojam 'teoretičar zavjera' pretpostavlja 'žešću' reakciju i negodovanje.

Kada se sugovornike upitalo o mišljenju o pojmu 'teoretičar zavjera' došlo je do slaganja da se pojam koristi kako bi se određeni pojedinci udaljili od rasprava. Neki sugovornici su spominjali situacije u kojima se taj pojam koristio kao što je pandemija COVID-19 virusa.

Ja sam negdje pročitao to da su to...ovaj, taj pojam, tu etiketu ubacili u javni prostor upravo oni koji stvaraju zavjere, a kako bi onda sebe obranili i u ljepšem svijetlu prikazali, svoje protivnike su prozvali, etiketirali, kao teoretičari zavjere. To je njihov pojam... sad. Evo upravo u ovoj plandemiji. Ja to zovem plandemija, nije pandemija. Nego je planirana pandemija. Ovaj... se pokazalo... Mnogi su znanstvenici, pa čak i hrvatski neki, govorili da...da... sve ono što, tobože, teoretičari zavjere kao oni koji su optužili... koji optužuju, tobože, teoretičare zavjere, da je sve to istina i da su oni stvarno zavjerenici, a ovi koje se optužuje da su teoretičari zavjere. Evo, to je etikete kojom se njih želi diskvalificirati u tom javnom prostoru. (Ispitanik 2, 2023)

Neki sugovornici su prepoznali da je došlo do proširenja pojma 'teorije zavjera'. Prema znanosti i znanstvenoj zajednici gledali su podcjenjivački. Ipak, prepoznavali su razliku između sebe i drugih teoretičara zavjera.

Pa šta ja znam... Pojam teoretičar zavjere je toliko, na neki način, profaniran da se sve živo proglašava teorijom zavjere. Tako da... meni je nekako sasvim očekivano da jedna religijska zajednica (znanost, op. a.) nekoga drugoga pokušava ocrnit na sebi svojstven način. Pa je jedan od tih i pojam teoretičara zavjere. Naravno da među tim, tako zvanim teoretičarima zavjere, ima stvarno takvih pričao koje su... da ti pamet stane. Što... nije to, nije to... Ni u jednoj skupini nije nešto da je jednoobrazno i da nisu svi uniformni pa onda da se... Tako je... različiti ljudi različito razmišljaju pa se možda recimo priklanjaju jednom ili drugom načinu. Ali činjenica je da... imaš ljude koji žele provjeravati, žele znati neke stvari. Imáš neke ljude koji samo klimaju glavom. E onda ove koji provjeravaju i postavljaju pitanja, to što proglašavaju teoretičarima zavjere, to je opet njihova stvar. Ovi kažu možda mi nismo teoretičari zavjere nego smo teoretičari prakse. Praksa pokazuje... mnogo je bilo tih nekih teorija zavjere, koje su bile proglašene teorije zavjere da bi se kroz par godina, pa uključujući i ovu godinu, da su ti, takozvani teoretičari zavjere, prosto bili u pravu. Znanstveni pristup – nikoga ne odbacit. Ni jednu ideju ne odbacit, nego to znanstveno tretirat. Zato imamo znanstvenu metodologiju kojom možemo određene stvari tretirat. (Ispitanik 1,2023)

Sugovornici su naglašavali slučajeve u kojima se ispostavilo da su teoretičari zavjera bili u pravu. Spomenuta je i povijest pojma 'teorije zavjera'. Prepoznata je razlika između etiketiranja ideje i etiketiranja osobe, odnosno uočeno je negativno mišljenje prema pojmu 'teoretičar zavjera'.

Koliko mi je poznato, taj termin teorija zavjere je skovan nakon atentata na Kennedyja. Koliko sam uspio istražiti. Znači CIA je skovala taj termin da bi, baš, diskreditirala sve one koji su sumnjali u službenu teoriju, odnosno, koji su nudili nekakve alternativne teorije. I na taj način, kad kažeš teoretičar zavjera, diskreditiraš te ljude koji to tvrde, iako je sad ispalo da stvarno nije ona službena verzija bila točna. Da nije ovaj, Oswald... nije bio jedini atentator. Nije ubio čovjeka i to. Ali u tom trenutku njima je odgovaralo da... odvrate javnost od toga da slušaju ljude koji tvrde nešto drugačije. Da bi onemogućili širu masu da vjeruje tim ljudima,

onda moraju na neki način to osporit. Recimo, to nije samo slučaj s teorijama zavjere. To se događa često kad, ne znam, netko prosvjeduje protiv vlasti onda kaže to su plaćenici koji za dvjesto kuna prosvjeduju ili im netko plaća dvjesto kuna. Onda ovaj je plaćenik, ovaj je ovo, ovaj je ono. To su... to su metode kojima osporavaš onoga 'ko radi nešto protiv tebe. Znači kad ideš nešto radit', sad netko se pojavi 'ko te kritizira, opravdano ili neopravdano, ali 'ko god da radi nešto kontra toga... ti moraš na neki način osporit... i osporavaju ih tim izrazima 'teorije zavjere'. To zvuči, kao, glupavo. To zvuči, kao nešto ono... to su nekakvi luđaci koji žive u podrumu, koji su već, ono, paranoici i koji su na različitim lijekovima pa pogledaš onaj film 'Conspiracy theory' sa Mel Gibsonom... ti vidiš da je on paranoik koji... ne znam jesi gledao film? (Ispitanik 3, 2023)

4.3. Stavovi o znanosti i znanstvenoj zajednici

Odnos znanstvenika prema teoretičarima zavjera i pseudo-znanstvenicima može se opisati kao nepovoljan. Vidljivo je iz ranijih dijelova rada da između te dvije skupine vlada animozitet. Znanstvenici smatraju teoretičare zavjera kao opasnost za društvo dok teoretičari zavjera na znanstvenike ne gledaju s osobitim poštovanjem.

Često je naglašavano očuvanje radnog mjesta kao razlog za 'pogrešno' djelovanje znanstvenika. Neki sudionici prepoznali su problem nove demarkacije znanosti te su ga naveli kao razlog za gubljenje povjerenja u znanost.

Ovo je prigodni razgovor upravo sad nakon te pandemije COVID. Jedno se moglo govoriti prije tri godine, a druge se sada... u tom smislu može se govoriti. Jel' smo vidjeli da su znanstvenici, osim izuzetaka koji su se uspjeli ubacit u javni prostor; ako smo mogli doznati, su zatajili... i... jednostavno su drukali za tu službenu istinu... pa valjda čuvajući svoj položaj. I to se pogotovo vidi, evo u toj, medicinskoj znanosti, prirodnoj znanosti, biotehničkoj... Tu manje sad dolaze te humanističke, koje valjda nisu kao kompetentne, ali svi su mogli tu svoj stav reći. Bilo je takvih... već se od prije vidi da je znanost u službi velikog kapitala. To je poznato, meni bar je to poznato, već desetljećima. Znanost je u službi kapitala što se čak i vidi da... i školske se kurikule već desetljećima nastoji, zapravo, lišiti svih onih humanističkih vrijednosti, nego samo ono što će dobro biti u nekoj budućoj proizvodnji za stjecanje

kapitala i tako dalje. Dakle znanost nije, nažalost, autonomna i ne može se razvijati slobodne nego je pod velikim, velikim, tu, pritiscima. (Ispitanik 2,2023)

Na znanost se gledalo kao na 'religijsku skupinu'. Tako se pokušalo diskreditirati znanstvenike naglašavajući da nisu objektivni kada svojim iskazima objašnjavaju referenta, odnosno prirodu.

Zato što se ne ponašaju kao znanstvena zajednica nego se ponašaju kao jedna religijska skupina, kao jedan sekta koja ima svoje dogme... i... sukladno tim dogmama se oni ponašaju. Prema definiciji dogma je nešto što, koliko je meni poznato. Dogma je nešto što se ne preispituje, ne smije se dovoditi u sumnju nego se mora slijepo vjerovat. Ako se želi biti član neke određene skupine, tako nekako mislim otprilike ide definicija dogme. Ne treba bježati od toga da unutar te, takozvane znanstvene zajednice, postoje određene dogme koje se ne smije dovoditi u pitanje i ne smiju se preispitivati. Zašto je to tako? Eto tako. Zato što je rekao... tamo... Politički komesar je naredio da se to tako mora vjerovati... i svi će to slijepo slijediti. Da li je to znanstveno – nije. Da li je to argumentirano – nije. Ali se to mora vjerovati. Naravno da su izgubili... kredibilitet. (Ispitanik 1,2023)

Kod nekih sugovornika napravljena je distinkcija između 'ispravnih' i 'pogrešnih' znanstvenika.

Znanstvena zajednica su, ne znam, ljudi koji se bavi unaprjeđivanjem auto industrije. Mislim, što se mene tiče nemam pojma o tome, ali možda oni nisu izgubili nikakav kredibilitet. Možda dobivaju na kredibilitetu. Nemam pojma. Široka je znanstvena zajednica. Ima ljudi koji se bave stvarima koje spadaju u znanost koji su sasvim okej. Nekakve biologije, nekakve tehnologije. Ima i epidemiologa koji rade normalno, koji rade s normalnim nekakvim virusima i bakterijama. Ali problem je u tome što postoji taj jedan dio ljudi koji koristi to što su završili nekakvu školu, što pripadaju određenoj znanstvenoj zajednici, da bi dezinformirali javnost, da bi koristili te svoje položaje za nametanje nekakvih ideja ili agenda. Znači, nisu svi znanstvenici, naravno, u tome, ali, recimo, priča o promjeni klime je nastala tako što su iz jedne grupe poslali na gomilu adresa... su poslali upitnik. Većina ga nije vratila. Onaj manji dio koji ga je vratio je bio više-manje isto, ono, identičan. Jednostavno su proglasili 100% znanstvenika se slaže oko toga. Ili 97% posto, ovako nešto, se slažu da se mijenja klima. A nisu rekli – od 100% upitnika koje smo poslali, vratilo nam se 10% nazad i od tih 10% svi se slažu nego su rekli svi se slažu. I onda na taj način obmanjuju javnost. Isto tak i ovo... s pandemijom bilo je isto tako jako

puno ljudi koji se nisu slagali, ali nisu mogli dobit' prostor. I onda odjednom s kim god razgovaraš oni kažu 'Šta tisuću znanstvenika laže?' Zaš' ne? Znaš, možda ne znaju. Možda su izmanipulirani i oni sami. Možda su plaćeni. Ne znam, ali vidim da ima jako puno njih koji su protiv toga... ne dobivaju prostor. Što se mene tiče, znanost kao pojam može postojat'. Znači to je okej. To je znanost, u redu. Ali ima ljudi koji zlorabe taj pojam da bi, zato što su dio te zajednice, progurali neku inicijativu ili nekakvu agendu ili nekakav zakon ili nekakav... nešto u javnost. Ili da bi jednostavno dezinformirali javnost pričama o promjeni klime ili o virusu ili o ne znam čemu. Tako da, ono, nije stvar ukupne znanstvene zajednice nego pojedinaca koji zlorabe taj sustav iznutra. (Ispitanik 3, 2023)

Kod svih sugovornika uočljiva je kritika znanosti. Znanosti se spočitava to što nije autonomna, odnosno naglašavan je problem nove demarkacije.

4.4. Budućnost nije svijetla ako ne dođe do značajnijih promjena

Procjenjivanje budućnosti zanimljiv je indikator kojim se ocjenjuje sadašnjost. Sveopćom tehnologizacijom i digitalizacijom, odnosno naglim promjenama, moguće je zapasti u stanje anomalije. Teorije zavjera mogu se gledati i kao otpor tim promjenama, to jest kao želja za usporavanje tehnološkog napretka.

Iako se doima da teoretičare zavjera krasí pesimizam spram budućnosti, neki sugovornici su uvidjeli pozitivne strane napretka znanosti i tehnologije.

Ha, ne znam. Ne znam. Nemam nikakvih očekivanja posebnih. Nemam baš nikakvih očekivanja od znanosti. Vjerojatno će se to još više... ovaj... u toj Silicijskoj dolini, ovaj, sve skupljati. Vjerojatno ćemo biti svi na neki način povezani, i robovi i neslobodni... To se.. to neko predviđanje koje nije lijepo, dobro, ali opet očekujem da će ljudi se znat' oduprijeti tome... možda i nekom borbom i tako, da ostanu slobodni... jer težnja je uvijek tih ljudi koji su na vlasti da podrede sebi i da... nadvladaju... vladaju ljudima. Ne znam koja su... Nemam nikakvih posebnih očekivanja. Živimo u sadašnjem trenutku kada... možemo biti pre zadovoljni kad samo vidimo bogatstvo knjiga na Interliberu koje imamo. Mi samo u Hrvatskoj. To je bilo nezamislivo prije 30-40 godina. Ti svi mogući nastoji, sve to, bilo ona lijepa literatura, ali isto tako svaka, svaka grana znanosti. Sve nam, sve nam je, dakle, i opisano, sve nam je predočeno, do svega možemo vrlo... evo i na hrvatskom jeziku.

Ne moramo čak stranu literaturu u tom smislu čitati. Ovaj... tako da je obilje i bogatstvo tih znanstvenih plodova. Da li će to sad još rasti? U kojem smislu će to rasti – ne mogu predvidjeti. Niti ne očekujem. Ja više se tu... usredotočujem na tu duhovnu stvarnost jer mi smo u tom, dakle, vrijednosnom sustavu kao pred zidom. Događaju se teške, teške odluke na svjetskim razinama, na razinama parlamenata gdje, dakle, gotovo se uzakonjuju ubojstva, eutanazije... To je sve normalno, to je doseg. Tako da očekujem da dragi Bog zahvati, na neki način, tu našu ljudsku povijest jer ovo jednostavno, u nekom smislu... u moralnom smislu, društvo pada. Ne znam je li došlo do dna ili će još padati... u tom smislu. (Ispitanik 2,2023)

Kao i u prethodnom citatu, i u sljedećem citatu intervjua je prisutno zazivanje Boga kao 'spasitelja' od negativne situacije koje trenutno vladaju u svijetu. Naglašavano je nepovoljno moralno stanje društva.

Ja opet sada moram kao... vjernik koji vjeruje u ono što piše u Svetome pismu. Prema Pismu mi možemo vidjeti da će... makar ja to vidim. Znači s obzirom da mi imamo neke stvari koje su nama pred našim očima ostvaruju, koje su najavljene da će se događati, meni se čini, i ne bih se iznenadio, kada bi mi bili generacija koja bi mogla doživjeti dolazak Isusa Krista. Ne tvrdim da to je tako, ali se ne bih iznenadio. A to znači da... da imamo potpuni, znači... da mi imamo jednu silaznu putanju u ljudskome rodu koja ide ka sve gore i gore stanju. Al' se to sve mora izdogađati'... prije samog dolaska Isusa Krista. Tako da, ne vidim nekakvu svijetlu budućnost u smislu... tome... osim nekakve vanredne božje intervencije. Znalo je biti perioda kada je društvo... znalo sunovratiti se pa se dignuti. Naravno, može se i to dogoditi. Ali sa današnjim slijedom događaja, kako danas vidim svijet i oni koji upravljaju svijetom i čije riječi imaju težinu i koji se uzimaju za relevantno, ja ne vidim neku svijetlu budućnost. Zato što se radi o, rekao bi, amaterčinama, neznačicama, naopakim ljudima, sebičnjacima... nekome kome ne bi ja baš dao da mi... ne znam... da mi čuva bicikl. (Ispitanik 1,2023)

S druge strane, neki sudionici istraživanja naglašavali su obilje informacija s kojim su suočeni. Te informacije su shvaćene negativno, kao nebitni podatci koji odvrćaju ljude od onoga što je bitno. Za razliku od ostalih sugovornika, izlazak iz nepovoljne situacije ne vidi u Božjoj intervenciji već u informiranju stanovništva.

Pa, ono, vidim da sve ide u istom smjeru već barem, ono, pedeset godina od kad su počeli s tim letovima na mjesec. Ništa se ne mijenja. Oni samo svake godine izbacuju nove bajke, nove basne, nove slikovnice u koje ljudi vjeruju jer su ljudi navikli na to da vjeruju autoritetima. Ljudi ne propitkuju ono što im autoriteti govore. Autoriteti im govore da se klima mijenja, onda pogledamo zadnjih deset godina i vidimo da temperatura pada. Oni nam govore da temperatura raste. Ono, cijeli šesti mjesec smo grijali, oni nam govore o tome da nastaje saharska klima, da nastaju neke vrućine i ne znam... Ljudi vjeruju autoritetima. Imaju potrebu vjerovati onome što im se kaže jer im se ne da istraživat. Na to oni računaju. Računaju na to da je ljudima dovoljno pogledati naslov u novinama ili čut nešto na vijestima i da će u to povjerovat i zato ih zatrpavaju sa celebrityjma, s glupostima... Sa nekakvim vijestima iz kulture, iz ovog, iz onog, da bi ljudi primili što više informacija, da nemaju volje ni vremena ni želje istraživati ono što im je stvarno bitno. Svi znamo koliko nekakva glumica ima djece, koja su usvojena, koja su druge vrste, koja su drugog roda, koja su drugog ovog, onog, ali ljudi ne znaju da ne postoje promjene klime, kojeg je Zemlja oblika. Ne znaju takve stvari zato što ih zatrpavaju nepotrebnim informacijama i pretpostavljam da se neće ništa značajnije mijenjat. Može se mijenjat jedino to da dolazi do nekakvog buđenja među samim ljudima. Da jedan dio ljudi želi saznat' sam za sebe. Ne preko televizije, ne preko škole, ne preko ne znam čega nego da sam za sebe ide istražuje. Pogledat će njihove argumente, pogledat će i neke druge suprotne i alternativne i ovakve, onakve. Pogledat će sve i onda će sam sebi složiti' ono što mu se čini najlogičnije. Naravno, ima ljudi koji će zaglibit pa će početi pričati da smo, ne znam, u paralelnim svemirima ili ne znam. Ima svega tu. Naravno, otvara se prostor za različita suluda objašnjenja, ali ono bitno je da ljudi sami istražuju pa će doći do onih pravih informacija pa će doći do onoga... Doći će do nekakve rasprave. Pa oke, možda ispadne da smo stvarno u nekom paralelnom svemiru, nemam pojma. Ali za sad, ono, dolazimo do informacija da ono što nam ovi serviraju nije najtočnije i da za to postoje razlozi zašto oni to rade i da ti razlozi često idu na štetu većinskog stanovništva i idu na ruku isključivo tim malim elitnim skupinama koje upravljaju društvom, koje upravljaju svijetom i zato nama serviraju lažne verzije stvarnosti da bi nas lakše pokorili... da bi nas lakše kontrolirali. (Ispitanik 3,2023)

Iako je uočljiv pesimizam spram budućnosti, svi sudionici istraživanja naveli su mogućnost i načine za 'izlazak' iz ove, za njih nepovoljne, trenutne situacije.

4.5. "Ja ne vidim neko ime"

Problemi kod proučavanja teoretičara zavjera zasigurno su razlike koje postoje između pojedinih teoretičara zavjera. Nekada se čini da taj pojam nije prikladan zato što podrazumijeva vrlo različitu i heterogenu skupinu. Ranije je spomenuto da postoji onoliko verzija teorija zavjera koliko postoji teoretičara zavjera. Sudionicima istraživanja bilo je prepušteno da sami predlože ime kojim bi nazivali sebe i one sebi sličnima.

Svi sudionici su se mučili s pronalaskom adekvatnog imena kojim bi se nazivali, odnosno nisu ranije razmišljali o tome i nisu se koristili nikakvim nazivima. Uglavnom su korišteni preopćeniti pojmovi kojim se ne razdvajaju od ostatka društva.

Nisam o tome razmišljao do sad. Nisam se niti koristio, niti drugima. Prije svega jer... ne volim, dakle, to bi bilo blizu, bilo pozitivno bilo negativno etiketiranje. Ovaj, kritički, ovaj... promatratelj javnost i svijeta. Okoline oko sebe i tražitelj isitne. Uvijek tražitelj.. tražitelj isitne. Ne znam... ne znam. Ne bi da mi padne na pamet sada... ne bi sad ni rekao jer time se čovjek odma', sam sebe, obveže nekom etiketom. To ne bi bilo dobro. Ovaj... To je mnemotehnički možda dobro da se ima, da se barata tim terminusom, tehnikusom, ali ne znam, nemam neku ideju glede toga.
(Ispitanik 2,2023)

Demokracija je prema nekim sugovornicima prepoznata kao negativno društveno uređenje za čovječanstvo. Također je uočeno visoko mišljenje prema sebi, odnosno nisko mišljenje prema ostatku stanovništva. Upravo nisko mišljenje prema većini stanovništva je razlog zbog kojeg se kritizira demokratski ustroj.

Ja... ja unutar... Kažem sve i svašta se proglašava znanstvenom zajednicom. Znači mi imamo neke najobičnije 'klošare' koji nemaju niti jedan rad iza sebe. Nemaju ni jedan zaključak. Nemaju... Imaju samo nekakve bajke koje su prepisivali. Ili su prepisivači ili se proglašavaju znanstvenom zajednicom. Tako da, sam pojam znanstvena zajednica ili da se netko naziva nečim... Nema... Najobičniji čovjek koji, ono, razmišlja, koji živi svoj život. Želi ga proživiti u miru sa svima 'ko je do njega. Kako kaže sveti Pavao 'Budite u miru sa svima koliko je do vas', jel'. Tako da... koji želi činiti dobro ljudima, koji želi svima dobro. Koji... prema Isusovim 'ljubi svoje

neprijatelje, moli za one koji progone'. Koji želi da se svi ljudi spase... Ne znam kako bi rekao. Nažalost, imaš skupine koje odluke nekoga utječu i na... i na nas same, jel'. Znači, mi sami... sami demokratski ustroj je po svojoj naravi krivo postavljen, zato što daje mogućnost svima da glasuju. I onom kome je uzeta kreditna sposobnost ili radna sposobnost, ne znam. Mislim, dal' se njima daje pravo glasa? I onaj koji je u zatvoru osuđen za najveće zločine, on ima pravo glasa. I onaj koji je intelektualno potkapacitiran ima pravo glasa. I onaj koji je potpuno nepismen, on ima pravo glasa. Znači, svi imaju pravo glasa. Sad ako imaš društvo koje je... nije nešto respektabilno u većini... a ide se ka zaglupljivanju tog društva... Onda imaš vlast kakav imaš narod. Tako da... onda se postavlja pitanje zašto bi ti uopće izlazio na izbore kad tvoj glas jednako vrijedi kao tamo nekom kriminalcu koji je u zatvoru. Razumiješ? Nije li tebi to uvredljivo, da tvoj glas jednako vrijedi? Sad ako imaš... znači imaš sami sustav... koncept demokracije je kada dva vuka sjede s janjetom za stolom i glasuju šta će biti za večeru. Nemam imena... stvarno. Ja ne vidim neko ime. Ne vidim, stvarno. Ono, najobičniji čovjek, ono, normalan čovjek, koji razmišlja. Koji živi, koji promišlja, koji pokušava neke stvari shvatit. Koji provjerava... ne znam. Nemam neko... stvarno nemam neko ime. (Ispitanik 1,2023)

Jedan sudionik istraživanja naveo je ime kojim bi se označili ljudi koji žele 'pobjeći' od civilizacije, to jest oni koji ne žele sudjelovati u civilizaciji s ostatkom čovječanstva. S ostalim sugovornicima povezuje ga korištenje općenitih izraza koji naglašavaju traganje za 'istinom' kao odlikom po kojoj bi se mogli nazvati.

Dobro, za hrvatski jezik su to relativno sve novi pojmovi. Pa, ono, često mi nemamo nazive, ustvari. Recimo u engleskom imamo taj 'off-grid'. Ono, to su ljudi koji žive van te mreže... 'grid'... Ne znam kak' bi nazvao. Rešetki, mreža. Uglavnom ljudi koji su izvan 'mreže'. To su ljudi koji su otišli u prirodu, koji žive tak' u šumama, koji žive u tim kolibama. To je neki njihov naziv. Svi ostali spadamo u nekakve istraživače istine. Što se tiče ravne Zemlje mi smo ravnzemljaši. Više se ne smatram da istražujem kakvog je oblika. Ja vjerujem da je Zemlja ravna. Teško da će me netko razuvjeriti u to...i, ono, smatram se ravnzemljašem. Sad, ono, ima tu antivaksera, ima ovih, onih koji više-manje stoje iza toga. Nisu oni sad tu istraživači. Ima ljudi koji možda traže, ali oni koji su sigurni su antivakseri, na primjer. Sad ovi klimatski skeptici. To mi je super s tim nekakvim nazivima skeptici, ovi, oni... Ali da, ima ljudi

koji ne vjeruju da se klima mijenja i, ono, imaju svoje nazive... to su ono klimatski skeptici. (Ispitanik 3,2023)

III. Rasprava

Istraživački cilj ovog rada bio je otkriti razloge zbog kojeg ljudi napuštaju znanost kao referentni okvir za objašnjavanje svijeta. Odbacivanje znanosti te prihvaćanje 'alternativnih' objašnjenja svijeta veže se uz teoretičare zavjera. Iz transkripata intervjua vidljivo je neslaganje s nekim paradigama i disciplinama znanosti. Znanost je viđena kao nešto 'izvanjsko' njima, nešto što im nameće stavove s kojima se oni ne slažu, ili jednostavnije, nešto što im ne želi dobro. Postojala su objašnjenja po kojima iza znanosti stoji određena agenda te da se znanost koristi kao 'alat' pomoću kojeg će se 'progurati' ideje koje su nepoželjne za stanovništvo. Prema tom shvaćanju možemo zaključiti da teoretičari zavjera vide znanost kao alat koji među ostatkom stanovništva uživa visoko povjerenje koje se ne preispituje. Znanost, taj tradicionalni referentni okvir kojim se objašnjava svijet, je, prema njima, došla pod 'krive' ruke te se sada koristi protiv želja i potreba stanovništva umjesto za korist stanovništva. Tako se njihova kritika ne odnosi na znanost kao takvu, nego na trenutne pojedince unutar znanosti za koje smatraju da rade na 'obmani' čovječanstva.

Ipak, potrebno je naglasiti da se ta kritika, uglavnom, odnosila samo na jedan dio znanosti. Znanstvenici koji su im bili 'bliski', odnosno koji su, ili iznosili stavove s kojima su se sugovornici slagali ili se nisu bavili poljima znanosti koja su im interesantna, nisu smatrani negativno. Čak je teško odrediti i jednu znanstvenu disciplinu koja bi se u potpunosti smatrala negativnom pošto je navedeno da unutar svih znanstvenih disciplina postoje znanstvenici koji 'rade normalno'.

Iako se čini nepotrebno, ipak smo na početku istraživanja htjeli istražiti koji su to stavovi koji drže naši ispitanici. S time smo htjeli razumjeti u što točno vjeruju teoretičari zavjera, a da se ne slaže s trenutnim znanstvenim paradigama. Pojam paradigme preuzet je od Thomasa Kuhna, a podrazumijeva “[...] dva aspekta: (a) cijelu matricu vjerovanja, vrijednosti, prava, teorije, aplikacije i instrumentacije koju dijeli određena znanstvena zajednica s pojedinačnim posebnostima; (b) konkretna rješenja zagonetki koja se koriste kao primjeri koji zamjenjuju eksplicitna pravila kao način za rješavanje preostalih problema normalne znanosti” (Urry, 1973:

462). Za ovaj rad korisna je prva definicija paradigmi koja se smatra znanstvenom matricom. Vjerovanja ispitanika protežu se od, ranije spomenutih, popularnih teorija zavjera o terorističkim napadima i atentatima do vjerovanja u kreacionizam, iako prema Paviću (2013: 149) nisu sva kreacionistička vjerovanja pseudo-znanstvena. Spomenuto vjerovanje o godini u kojoj živimo može biti okarakterizirano kao izraziti skepticizam prema autoritetu. Doduše, valja reći da je ispitanik samo nataknuo tu mogućnost, ali se ipak prepoznaje visoka razina skepticizma prema svemu što bi ostatak stanovništva uzeo 'zdravo za gotovo'. Zanimljivo je napomenuti da je jedan ispitanik naveo da su sva vjerovanja koja nisu dio *'mainstream'* znanstvene zajednice pseudo-znanstvena, što odgovara spomenutoj definiciji pseudo-znanstvenih stavova.

U drugom tematskom bloku istraživao se zaključak Wooda (2016: 702) da etiketa 'teorije zavjera' ne posjeduje toliku retoričku moć, ali da se pojam 'teoretičari zavjera' smatra negativnim. Kada se prelazi s etiketiranja ideje na etiketiranje osobe, tada taj pojam dobiva negativnu konotaciju. Stavovi ispitanika išli su u tom smjeru. Ispitanici su smatrali da se pojam 'teoretičari zavjera' koristi kako bi se određeni ljudi 'diskvalificirali' iz javnog prostora. Manjkavost istraživanja je što nije spomenut pojam 'teorija zavjere' kako bi provjerili postoji li razlika u shvaćanju etiketiranja ideje ili osobe. Svakako bi se ta razlika trebala istražiti.

Zanimljivo je što su neki ispitanici istaknuli da se sada 'sve živo' proglašava teorijom zavjera. Slično razmišljanje spomenuto je u radu Wooda (2016: 695) o proširenju značenja pojma 'teorija zavjera'. Ispitanici su opisali kako javnost smatra teoretičara zavjera – kao 'paranoika' i 'luđaka'.

U suvremenom društvu znanstvenici ne smatraju kao heroji koji traže istinu s ciljem postizanja općeg dobra, već se danas znanosti pripisuju mnoge negativne karakteristike kao što su upitna etika, povezanost s korporativnim interesima i negativne posljedice znanosti na okoliš (Pavić i Šundalić, 2017: 36). Zbog toga se u trećem tematskom bloku tražilo mišljenje sudionika istraživanja o znanosti i znanstvenicima. Po njihovim odgovorima može se zaključiti da se na znanost i znanstvenike gleda podcjenjivački, odnosno naziva ih se 'religijskom zajednicom'. Tako se želi naglasiti stav da znanstvenici ne tragaju za objektivnom istinom već pokušavaju potvrditi svoja u naprijed određena vjerovanja. Suvremeno doba, opisano kao era post-istine, podrazumijeva sumnju u znanost (Mijović, 2023: 84). Iako su ispitanici imali negativne stavove prema znanosti, naglašavali su da se ti stavovi odnose samo na određene znanosti i znanstvenike. Kao što je spomenuto i u raspravi o prvom tematskom bloku, može se zaključiti da su ispitanici imali negativne stavove prema znanstvenim disciplinama i znanstvenicima koji

govore i rade suprotno od njihovih stajališta. Znanstvenici koji se bave područjima koja ispitanicima nisu interesantna nisu gledani negativno. Također, pozitivno su gledani znanstvenici s kojima se ispitanici slažu. Zanimljivo je istaknuti kritiku koji su neki ispitanici izrazili. Kritika se odnosila prema 'nepostojanju' znanstvene autonomije i podređenosti znanosti prema određenom kapitalu i interesu. Takav stav u literaturi se naziva problem 'nove demarkacije' i ranije je spomenut u radu kao mogući uzročnik nepovjerenja prema znanosti (Resnik i Elliott, 2023: 265). Zbog svega navedenog uočljiva je teorija zavjere vezana uz znanost. Teorija uključuje vjerovanje da je znanost 'pod kontrolom' nekoga ili nečega u svrhu obmanjivanja stanovništva. Prema sudionicima, određenim nebitnim informacijama želi se odvući pažnja stanovništva kako bi ih se lakše 'kontroliralo'.

Bitno je napomenuti da nije točno naznačeno tko je taj koji 'manipulira' svijetom preko znanosti. Iz toga se može iščitati vjerovanje da svijetom upravljaju 'mračne' ili 'nevidljive' sile, iako bi se takvo vjerovanje trebalo detaljnije i direktnije istražiti. Uz spomenute kritike, kao što su nepostojanje znanstvene autonomije ili podložnost utjecaju određenih financijera, koje možemo svrstati pod probleme nove demarkacije, teško je odrediti zašto bi netko namjerno obmanjivao stanovništvo. Često spominjanje Boga jedino nas može nagnuti razmišljanju da ljudi koji stoje iza manipulacije rade kako bi čovjeka odvratili od Boga. Tako nešto je ipak teško zaključiti te bi se interes za obmanom stanovništva preko znanosti trebao zasebno istražiti, kao i 'tko' točno stoji iza tih obmana i manipulacija.

Beckov pojam refleksivne modernizacije poslužio je kao orijentir za četvrti tematski blok. Tvrdnja da "[...] daljnji razvoj industrijskih društava nosi veliki broj posljedica" (Abercrombie, Hill i Turner, 2008: 310) te tvrdnja da globalizirano društvo "[...] rađa visoku razinu osobne tjeskobe" (Abercrombie, Hill i Turner, 2008: 108), koja se veže uz Anthonyja Giddensa, bile su razlog za pretpostavke da će ispitanici negativno gledati na budućnost. Uostalom, način na koji osoba gleda na budućnost može poslužiti kao dobar pokazatelj stanja u kojem se društvo nalazi u sadašnjosti, odnosno smjera u kojem društvo ide. Odgovori ispitanika bili su vrlo pesimistični prema budućnosti. Naime, svi ispitanici naveli su da se društvo nalazi u 'padu', spominjući 'moralno' stanje društva. Ipak, bilo je i pozitivnih mišljenja u slučaju da među stanovništvom dođe do 'buđenja'. Bilo bi korisno istražiti proteže li se takvo ili slično mišljenje među širom populacijom. Pojmovi koji su spominjani u radu kao što su era post-istine, modernizacija i globalizacija zahvaćaju veći broj ljudi tako da se može pretpostaviti da bi šira populacija mogla dijeliti mišljenja ispitanika. Stavovi ispitanika konzistentni su s mišljenjima da u eri post-istine raste sumnja u znanost i tehnologiju.

U posljednjem bloku tražilo se ime, odnosno naziv koji sudionici koriste kako bi opisali sebe i sebe sličnima. Što se tiče imena kojim bi se nazvali, ispitanici su bili uniformni u dva stava. Prvo, ime koje su predložili, kada se sumiraju njihovi odgovori, bilo je 'tragatelji istine' ili 'čovjek koji razmišlja'. Takvi nazivi su vrlo općeniti i ne sugeriraju dovoljno dobro u što točno teoretičari zavjera vjeruju. Iako, naziv je manje uvrjedljiv prema njima nego obično korištenje naziva 'teoretičari zavjera' koji za sobom vuče negativne konotacije. Drugo, iako su predložili neka imena, naveli su da se ne žele etiketirati. Takav stav konzistentan je s mišljenjem Thomas i Zhanga (2020) da nikada ne postoji jedna verzija teorije zavjere, već da postoji onoliko verzija koliko ima teoretičara. Zbog toga se moglo pretpostaviti da ispitanici neće ponuditi imena kojim bi se opisali kao pripadnici grupe zbog njihovog izrazito individualnog karaktera. Zanimljivo je što je u određenim trenucima postojala jasna razlika između 'njih' i ostatka stanovništva, kao što je bilo vidljivo u situaciji kada se kritizirao demokratski sustav uređenja država, ali nije ponuđen ni jedan konkretan naziv s kojim bi se jasno ogradili od ostatka stanovništva.

Odgovori ispitanika pomogli su odgovoriti na pitanje ovog rada, a to je 'Zašto ljudi u suvremenom društvu odbacuju znanost kao referentni okvir za objašnjavanje svijeta?' Analizirajući njihove odgovore može se doći do zaključka da se ljudi ne slažu sa znanstvenim mišljenjem onda kada se to mišljenje kosi s njihovim uvjerenjima. To objašnjenje može se povezati s fenomenom ere post-istine u kojoj su "[...] objektivne činjenice od manje važnosti u odnosu na one subjektivne, poput emocija i osobnih uvjerenja" (Mijović, 2023: 87).

Zanimljivo je što se u odgovorima nije mogao uočiti strah od tehnologije i znanstvenih otkrića. Strah je više bio usmjeren prema moralnom stanju društva. Zbog toga objašnjenja koja se vežu uz pojmove društva rizika možda i nisu najbolja za objašnjenje širenja teorija zavjera, iako se to objašnjenje ne može u potpunosti odbaciti. Važno je istaknuti da se neke od glavnih pretpostavki negativnog utjecaja znanosti na svijet, kao što je problem zagađenja okoliša i globalnog zatopljenja, ne uzimaju ozbiljno. Dapače, prevladavalo je mišljenje da je globalno zatopljenje 'mit' koji propagira znanost, a ne da ga znanost stvara. Ovo su samo neka od objašnjenja koja su uzeta u obzir u ovom radu. Za vjerovat je da postoje brojna objašnjenja kojim bi se objasnilo povećanje vjerovanja u teorije zavjera.

Važno je napomenuti da se ovi odgovori ne mogu poopćiti na cijelu populaciju teoretičara zavjera. Osim što je, kao što je prije spomenuto, ta populacije vrlo heterogena, manjkavost ovog istraživanja je što su u njemu sudjelovala samo tri ispitanika. Zbog toga je vrlo teško izvlačiti

zaključke iz ovog istraživanja, iako se vjeruje da je populacija ljudi koja vjeruje u 'totalne' teorije zavjera relativno mala.

IV. Zaključak

Iako je suvremeno društvo prožeto plodovima znanosti, najprije novom tehnologijom bez koje je nemoguće zamisliti današnji život, status znanosti je u sve većoj ugrozi. Možda baš zbog spomenute tehnologije i novih oblika medija kojom se anti-znanstvene i ideje šire. Post-moderan spoj novih tehnologija i 'odbačenih' ideja obilježava trenutni period u kojem se nalazimo – eru post-istine. Doima se da je situacija bila 'pogoršana' nedavno završenom COVID-19 pandemijom. Iako je ta kriza 'prebrođena', nema sumnje da teoretičari zavjera 'čekaju' neki novi, sljedeći fenomen kako bi opet završili u centru pozornosti.

Upravo takvo razmišljanje, koje ne razmatra budućnost u odsustvu teorija zavjera, primorava daljnje rasprave o problemu negiranja znanosti. To ne znači da ne bi trebali biti 'kritični' i 'sumnjičavi' prema novim znanstvenim otkrićima i izumima. Ekološka katastrofa i globalno zatopljenje i dalje predstavljaju primarne probleme čovječanstva. No, teorije zavjera nisu rješenje, već 'simptomi' tog problema. 'Zdrava' skepsa uvijek je odlikovala 'dobre' znanstvenike. Znanstvenici, a u prvom redu se tu misli na društvene znanstvenike, ukazivali su na potencijalne probleme koji mogu proizaći iz znanstvenih otkrića i to se ne bi smjelo mijenjati.

U radu su opisani fenomeni teorija zavjera i pseudo-znanosti. Definirani su ti pojmovi te je pojašnjen spoj ta dva pojma, koji podrazumijeva cijeli jedan pogled na svijet, nazvan 'totalne' teorije zavjera. Prenijeti su podatci o popularnosti pojedinih teorija zavjera, koji su u najmanju ruku poražavajući. Objašnjeni su neki od razloga za vjerovanje u teorije zavjera. Kao najuvjerljiviji razlog navedeni su manihejski pogled na povijest i pripisivanje neobičnih fenomena 'nevidljivim' silama. Osim tog psihološkog tumačenja, navedena je i mogućnost utjecaja znanosti i državnih struktura u širenju anti-znanstvenog mišljenja.

Definiran je i pojam post-istine koji obilježava suvremeno društvo. Period ere post-istine podrazumijeva smanjenje povjerenja u znanstvene i državne institucije. Mogućnost, a prema nekim podacima i realnost, je da će teorije zavjera i 'alternativne činjenice' popuniti tu 'rupu'

koja je nastala odbacivanjem znanosti kao referentnog okvira u objašnjenju svijeta. Razmatrane su teorije društva rizika i (društvene) konstrukcije znanstvenih činjenica, pomoću kojih se pokušalo objasniti povećano vjerovanje u teorije zavjera.

Na kraju rada prikazano je istraživanje koje je provedeno u sklopu rada. Cilj istraživanja bio je ispitati razloge za odbacivanje znanosti te mišljenja o znanosti od strane teoretičara zavjera. Rezultati istraživanja pokazali su da, od razmatranih uzroka, relativiziranje znanstvenih postignuća najbolje objašnjava veliki broj anti-znanstvenog mišljenja u suvremenom društvu. Također, uočen je i pesimizam kod ispitanika glede budućnosti društva.

Takvi rezultati primoravaju nas da na porast u anti-znanstvenom mišljenju trebamo gledati kao na svojevrsni 'pedagoški zadatak'. Otvara se prilika za objašnjenje određenih fenomena te za objašnjenje znanosti i znanstvene metode široj populaciji. Potrebno je istaknuti da je u analizi istraživanja uočeno povezivanje znanstvenih postignuća s određenim ideološkim i političkim stavovima. Moguće je zaključiti da se simultani porast znanstvenih i tehnoloških izuma s jedne strane te ideoloških i političkih stavova s druge strane 'grupiraju' i pripisuje im se isti 'uzročnik' i 'cilj'. Tako se određenoj tehnologiji može pripisivati neki 'ideološki' karakter čime sama tehnologija postaje 'nepoželjna'.

Možemo smatrati da je za trenutnu situaciju s porastom anti-znanstvenog mišljenja barem djelomično kriva znanost, ali i politika. Taj pogled je optimističan. Kao što je prikazano u slučajevima neetičnog istraživanja u Tuskegeeu i 'zataškavanju' detalja nesreće u Roswellu, znanstvenici, političari i državni akteri mogu pridonijeti konfuziji u društvu, a ta konfuzija može rezultirati rastom teorija zavjera. Taj pogled nazivam optimističnim zato što dio odgovornosti prebacuje na znanost i politiku, a ne na ljude. Ako se odgovornost nalazi u znanosti i politici, onda se i rješenje nalazi u znanosti i politici. Ono što su zajedno 'skrivali', zajedno mogu i popraviti. Otvorenije i efikasnije djelovanje znanosti i politike sigurno može pridonijeti smanjivanju vjerovanja u teorije zavjera. Ipak, određene psihološke karakteristike kao što su spomenutu manihejsko shvaćanje povijesti i vjerovanje u 'nevidljive' sile predstavljaju najveće 'uzročnike' odbacivanja znanosti kao referentnog okvira u suvremenom društvu. Tako shvaćena situacija otkriva koliko problem anti-znanstvenog mišljenja nije jednostavan. Jedno je sigurno, pitanje statusa znanosti zauzimat će mjesto u raspravama u vremenu koje nam dolazi.

V. Literatura

Abercrombie, N., Hill, S. i Turner, B.S. (2008) *Rječnik sociologije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Aikin, S. F. (2013). Poe's Law, Group Polarization, and the Epistemology of Online Religious Discourse. *Social Semiotics*, 22(4), 301-317.

Baker, S. M., Brawley, O. W. i Marks, L. S. (2005). Effects of untreated syphilis in the negro male, 1932 to 1972: a closure comes to the Tuskegee study. *Urology*, 65(6):1259-1262.

Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. Sage Publications.

Boström, M., Lidskog, R. i Ugglå, Y. (2017). A reflexive look at reflexivity in environmental sociology. *Environmental Sociology*, 3:1, 6-16.

Brinkmann, S. (2008). Interviewing. In: Given, M. Lisa (Ed.). *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. Volumes 1&2, University of Alberta: 470-472.

Collins, H. M. (1983). The Sociology of Scientific Knowledge: Studies of Contemporary Science. *Annual Review of Sociology*, 9, 265–285.

Cvrtila, L. (2019). Diskurs “post-istine”: gdje je nestala istina u politici?. *Političke perspektive*, 9 (2), 65-98.

Dimmel, J. (2016). What is the shape of the Earth?. *For the Learning of Mathematics*, 36(3), 19–21.

Geiger, M. (2002). Feministička epistemologija: Kratak pregled feminističke kritike znanosti. *Revija za sociologiju*, 33 (1-2), 103-115.

Greve et al. (2022). Online Conspiracy Groups: Micro-Bloggers, Bots, and Coronavirus Conspiracy Talk on Twitter. *American Sociological Review*, 87(6), 919–949.

Grgurev, Petar (2017). Mještani Tribunja prosvjedovali protiv izgradnja bazne stanice na lokaciji koja nije predviđena Prostornim planom, *Infovodice*, 15. srpanj 2017.

Goertzel, T. (1994). Belief in Conspiracy Theories. *Political Psychology*, 15(4), 731–742.

Kalanje, R. (2011). Bruno Latour. Od kritike modernosti do preutemeljenja sociologije. *Socijalna ekologija*, 20 (2), 223-246.

Karadži, E. (2018). Koncept modernosti u djelu Anthonyja Giddensa. *Revija za sociologiju*, 48 (1), 77-103.

Kelam, I. i Dilica, K. (2021). Bioetički aspekti utjecaja teorije zavjere na borbu protiv pandemije COVID-19 u Hrvatskoj. *Jahr*, 12 (2), 285-306.

Kofman, Ava (2018). Bruno Latour, the Post-Truth Philosopher, Mounts a Defense of Science, *New York Times*, 25. listopada 2018.

Krstić, P. (2022). Skrivena povijest »postistine«. *Filozofska istraživanja*, 42 (4), 803-819.

Kuhn, T.S. (2013). *Struktura znanstvenih revolucija*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Latour, B. (2004). *Nikada nismo bili moderni*. Zagreb: Arkzin.

Latour, B. (2006). *Changer de société. Refaire de la sociologie*. Paris: La Découverte.

Lorenz, Taylor (2021). Birds Aren't Real, or Are They? Inside a Gen Z Conspiracy Theory, *New York Times*, 9. prosinac 2021.

Lyotard, J. F. (2005). *Postmoderno stanje*. Zagreb: Ibis-grafika.

Markušić, R. (2022). Čimbenici koji doprinose sklonosti vjerovanju u teorije zavjere. *Psychē*, 5 (1), 118-133.

Mijović, P. (2023). Geneza post-istine: politika i znanost. *Bogoslovska smotra*, 93 (1), 83-97.

Oliver, J. E. i Wood, T. J. (2014). Conspiracy Theories and the Paranoid Style(s) of Mass Opinion. *American Journal of Political Science*, 58(4), 952–966.

Pavić, Ž. (2013). Znanost i pseudoznanost u društvima postmoderne. *Informatologia*, 46 (2), 145-153.

Pavić, Ž. i Šundalić, A. (2017). Znanost u društvu „post-istine“: novi mediji i društvena percepcija znanosti. *Media, culture and public relations*, 8 (1), 35-46.

Perožić, M. (2010). Od kuda dolazi antirelativistička neman. *Diskrepancija*, 10 (14/15), 8-22.

Polšek, D. (1998). Sokalova ”psina”. Nova metoda znanstvene prijevare i njezina relevancija za sociologiju znanosti i kulture. *Društvena istraživanja*, 7 (1-2 (33-34)), 223-238.

Polšek, D. (2009). Tko je pobijedio u znanstvenim ratovima?. *Društvena istraživanja*, 18 (6 (104)), 1023-1047.

Resnik, D.B., Elliott, K.C. (2023). Science, Values, and the New Demarcation Problem. *J Gen Philos Sci*, 54, 259–286.

Shapin, S. (1991a). *Une pompe de circonstance*. La technologie litteraire de Boyle.

Sokal, A. (2002). Fizičarev eksperiment s kulturalnim studijima. *Diskrepancija*, 3 (5/6), 91-94.

Svirčić Gotovac, A. (2010). Aktualni revitalizacijski i gentrifikacijski procesi na primjeru Zagreba. *Sociologija i prostor*, 48 (2 (187)), 197-221.

Tadić, S., Brezovec, E. i Tadić, I. (2022). Društvo (COVID–19) rizika — između instrumentalne i aksiološke racionalnosti. *Obnovljeni Život*, 77 (1), 49-64.

Thomas, E. i Zhang, A. (2020). ID2020, Bill Gates and the Mark of the Beast: how Covid-19 catalyses existing online conspiracy movements. *Australian Strategic Policy Institute*.

Urry, J. (1973). Thomas S. Kuhn as Sociologist of Knowledge. *The British Journal of Sociology*, 24(4), 462–473.

Vrbanus, Sandro (2020). Ludilo je stiglo i do nas: u Bibinju oštećen "5G odašiljač", Bug, 15. travnja 2020.

Wood, M. J. (2016). Some Dare Call It Conspiracy: Labeling Something a Conspiracy Theory Does Not Reduce Belief in It. *Political Psychology*, 37(5), 695–705.

VI. Prilozi

1. Potvrda o etičnosti istraživanja

Etičko povjerenstvo

Odsjeka za sociologiju Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu

Zagreb, 23. lipnja 2023.

POTVRDA

Uvidom u dokumentaciju predloženog diplomskog istraživanja pod naslovom „**Kriza znanstvene zajednice iz perspektive postmodernog čovjeka**“, studenta Antona Tipure, mentora doc. dr. sc. Erika Brezovca, Povjerenstvo zaključuje kako su predviđeni istraživački postupci i procedure u skladu s važećim strukovnim etičkim kodeksom.

Članovi Etičkog povjerenstva:

dr. sc. Marica Marinović Golubić, doc.

dr. sc. Erik Brezovec, doc. (izuzet zbog mentorstva)

Marija Zelić, mag. soc.

2. Protokol dubinskih intervjua

Polustrukturirani intervjui: **Kriza znanstvene zajednice iz perspektive postmodernog čovjeka**

Upoznavanje sudionika s ciljevima istraživanja, načinima zaštite osobnih podataka, informiranje sudionika o snimanju intervjua, mogućnošću odustajanja u bilo kojem trenutku, čitanje i potvrda informiranog pristanka.

Trajanje intervjua: oko 60 min.

Zabilježiti: 1. spol, 2. dob

A) Stavovi i mišljenja postmodernog čovjeka

1. Zbog čega Vas društvo smatra pseudoznanstvenicima? Koji su Vaši stavovi "neprihvatljivi"?
2. Vidite li razlog zašto bi Vas znanstvena zajednica ili društvo diskreditirali i etiketirali kao devijantne?
3. Smatrate li naziv 'Teoretičari zavjere' derogatornim? Smatrate li da mediji i znanstvena zajednica koriste taj pojam kako bi Vas diskreditirali i udaljiti iz rasprava i utjecajnih pozicija?
4. Mislite li da Vaše (alternativne) ideje mogu koegzistirati s idejama mainstream znanstvene zajednice?

B) Odnos postmodernog čovjeka i znanosti

1. Je li, po Vama, znanstvena zajednica izgubila kredibilitet i legitimitet? Kako je do toga došlo?
2. Je li problem znanosti koji Vi uočavate lokalna ili globalna, to jest, je li samo hrvatska znanstvena zajednica izgubila Vaše povjerenje ili je ovo jedan, po Vama, širi problem?
3. Postoji li, po Vama, mogućnost zloupotrebe znanosti? Kako se to pojavljuje? Imate li primjere?
4. Je li svaka sfera znanosti suspektna po Vašem mišljenju ili postoje znanstvene discipline koje i dalje uvažavaju Vaše povjerenje?
5. Što mislite o činjenici da se političari i donositelji odluka oslanjaju na istraživanja i otkrića znanstvenika, ako znamo da političari oblikuju društvena pravila, to jest, zakone?
6. Ako se ne vodite mainstream suvremenom znanosti, čime se vodite? Kojem autoritetu vjerujete za objašnjavanje svijeta oko sebe?
7. Koja su po Vama snage i ograničenja znanosti?

8. Smatrate li da bi upravo Vaši stavovi trebali nadvladati trenutne stavove mainstream znanstvene zajednice i preuzeti njihovu poziciju?

9. Kakva su Vaša očekivanja za budućnost znanosti i društva ako ne dođe do značajnijih promjena znanosti i društva?

C) Odnos postmodernog čovjeka s društvom i medijima

1. Što mislite, kakva je slika Vas i ljudi koji dijele Vaše ideje u medijima i društvu?

2. Dopušta li Vam se iznošenje Vaših stavova u medijima? Kojima da, kojima ne?

3. Koji bi naziv dali sebi samima, različitima od onih koji imaju povjerenje u mainstream znanstvenu zajednicu?

